

अध्याय—18

अर्जुन उवाच:— सन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।

त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥ 18/1

सन्यासस्य महाबाहो तत्त्वम् इच्छामि वेदितुम् । त्यागस्य च हृषीकेश पृथक् केशिनिषूदन ।।

***Sannyaasasya mahaabaaho tattvamicchaami veditum;
Tyaagasya ca hrishheekesha prithak keshinishoodana.***

Sannyaasasya mahaabaaho tattvam icchaami veditum;

Tyaagasya ca hrishheekesha prithak keshinishoodana.

महाबाहो (हे सहयोगियों रूपी दीर्घबाहु!) हृषीकेश (हे इन्द्रियों के स्वामी!) केशिनिषूदन (हे केशिहन्ता!) सन्यासस्य {लौकिक कर्मों के त्याग रूप} (सन्यास का) च (और) त्यागस्य {कर्मफल के} (त्याग का) तत्त्वं (तत्त्व) पृथक् (अलग—2) वेदितुं (जानना) इच्छामि (चाहता हूँ) ।

Mahaabaaho (O mighty armed)! ***Hrishheekesha*** (O master of the senses)! ***Keshinishoodana*** (O sayer of the *Keshi* demon)! ***Ichhaami*** (I wish to) ***veditum*** (know) ***prithak*** (severally/ distinctly) ***tattvam*** (the truth/essence) ***sannyaasasya*** (of renounced order of life {in the form of abandonment of worldly actions}) ***ca*** (and) ***tyaagasya*** (of renunciation {of the fruit of actions}).

श्रीभगवानुवाच:— काम्यानां कर्मणां न्यासं सन्यासं कवयो विदुः ।

सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ 18/2

काम्यानाम् कर्मणाम् न्यासम् सन्यासम् कवयः विदुः । सर्वकर्मफलत्यागम् प्राहुः त्यागम् विचक्षणाः ।।

***Kaamyanaam karmanaam nyaasam sannyaasam kavayo viduh;
Sarvakarmaphalatyaagam praahustyaagam vicakshanaah.***

Kaamyanaam karmanaam nyaasam sannyaasam kavayah viduh;

Sarva karma phala tyagam praahuh tyagam vicakshanaah.

कवयः ({कुछ} बुद्धिमान) काम्यानां {सांसारिक} (कामना वाले) कर्मणां (कर्मों के) न्यासं (परित्याग को) सन्यासं (सन्यास) विदुः (समझते हैं), {जबकि अन्य} विचक्षणाः (विद्वान लोग) सर्वकर्मफलत्यागं (सभी {सांसारिक} कर्मों के फल—त्याग को) त्यागं (त्याग) प्राहुः (बताते हैं) ।

Kavayah ({Some} intelligent people) ***viduh*** (consider/understand) ***nyaasam*** (the abandonment) ***karmanaam*** (of actions) ***kaamyanaam*** (with/ motivated by {worldly} desires) ***sannyaasam*** (as / to be sannyaasa / renounced order of life), {while other} ***vicakshanaah*** (wise people) ***praahuh*** (declare) ***sarva karma phala tyagam*** (the abandonment of the fruit of all {worldly} actions) ***tyagam*** (as / to be tyaga / renunciation).

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ 18/3

त्याज्यम् दोषवत् इति एके कर्म प्राहुः मनीषिणः । यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यम् इति च अपरे ।।

***Tyaajyam doshavadityeke karma praahurmaneeshinah;
Yajnaadaanatapah karma na tyajyamiti ca apare.***

Tyaajyam doshavat iti eke karma praahuh maneeshinah;

Yagya daana tapah karma na tyaaajyam iti ca apare.

एके (कुछेक) मनीषिणः (बुद्धिमान) कर्म (प्रत्येक {सांसारिक} कर्म) दोषवत् (दोष अर्थात् पाप की तरह) त्याज्यं (त्याग करने योग्य है) इति (ऐसा) प्राहुः (कहते हैं) च (और) अपरे (दूसरों का) {मत है कि} यज्ञदानतपःकर्म (यज्ञ-सेवा, दान और तप रूपी {अलौकिक} कर्म) न त्याज्यम् (त्यागने योग्य नहीं हैं)।

Eke (Some) *maneeshinah* (intelligent men) *iti praahuh* (declare that) *karma* (each and every {worldly} action) *tyaaajyam* (is worth abandoning) *doshavat* (as faulty or vicious/sin) *ca* (and) *apare* (others {are of the opinion that}) *yagya daana tapah karma* ({divine} actions/acts of sacrifice, charity and penance) *na tyaaajyam* (should not be abandoned / are not worth abandoning).

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।

त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥ 18/4

निश्चयम् शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम । त्यागः हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥

Nishcayam shrinu me tatra tyaaage bharatasattama;

Tyaago hi purushavyaaghra trividhah samprakeertitah.

Nishcayam shrinu me tatra tyaaage bharatasattama;

Tyaagah hi purushavyaaghra trividhah samprakeertitah.

भरतसत्तम (हे भरत कुल में उत्तम!) तत्र त्यागे (उस त्याग के विषय में) मे (मेरा) निश्चयं (निश्चय) शृणु (सुन)। हि (क्योंकि) पुरुषव्याघ्र (हे पुरुषों में सिंह स्वरूप!) त्यागः (त्याग) त्रिविधः (तीन प्रकार का) सम्प्रकीर्तितः (कहा गया है)।

Bharatasattama (O best of the *Bharats* / O best one in the clan of *Bharata*)! *Shrinu* (Hear) *me* (My) *nishcayam* (conclusion/judgment) *tatra tyaaage* (with respect to / on the subject of renunciation). *Hi* (Because) *purushavyaaghra* (O tiger/lion amongst men)! *Tyaagah* (Renunciation) *samprakeertitah* (has been declared) *trividhah* (of three kinds).

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।

यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ 18/5

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यम् कार्यम् एव तत् । यज्ञः दानम् तपः च एव पावनानि मनीषिणाम् ॥

Yagyadaanatapah karma na tyaaajyam kaaryameva tat;

Yagyodaanam tapashcaiva paavanaani maneeshinaam.

Yagyadaanatapah karma na tyaaajyam kaaryam eva tat;

Yagyah daanam tapah ca eva paavanaani maneeshinaam.

यज्ञदानतपःकर्म {रुद्र ज्ञान} (यज्ञ) {सेवा कार्य} दान और {मनसा} तपस्या रूपी आत्मस्मृति—{ये तीन} न त्याज्यम् (त्यागने योग्य नहीं है), तत् (उसे) कार्य एव (करना ही चाहिए); {क्योंकि} यज्ञः दानं {अलौकिक} (यज्ञ, दान) तपश्चैव (और {आत्मस्मृति रूपी} तपस्या ही) मनीषिणां (बुद्धिमानों को) पावनानि (पवित्र बनाते हैं)।

Yagyah daanam tapah karma (Sacrifice {of knowledge of *Rudra*), charity {done/given in it} and action in the form of {mental} penance)- {these three} *na tyaaajyam* (are not worth giving

up), *tat* (they) *kaaryam eva* (must be performed); {because} *yagyah daanam* (only {divine} sacrifice, charity) *tapah ca eva* (and {mental} penance) *paavanaani* (purify) (the intelligent/wise)

{It means that those who perform the *yog* of renunciation, i.e. those who abandon worldly actions, they too should certainly perform divine acts of sacrifice, charity and penance).

एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ 18/6
एतानि अपि तु कर्माणि संगम् त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानि इति मे पार्थ निश्चितम् मतम् उत्तमम् ॥

Etaanyapi tu karmaani sangam tyaktvaa phalaani ca;
Kartavyaaneeti me paartha nishcitam matamuttamam.

Etaani api tu karmaani sangam tyaktvaa phalaani ca;
Kartavyaani iti me paartha nishcitam matam uttamam.

पार्थ (हे पृथ्वीपति!) तु (किंतु) एतानि (इन) कर्माणि [अलौकिक] (कर्मों को) अपि (भी) संगं [सांसारिक] (आसक्ति) च (और) फलानि (फलों को) त्यक्त्वा (त्याग कर) {ही} कर्तव्यानि (करना चाहिए), इति (ऐसा) मे (मेरा) निश्चितं (निश्चित) उत्तमं मतम् (उत्तम मत है)। [यदि यहीं फल भोग लिया, तो परलोक में क्या प्राप्ति होगी!] • सर्विस से यहाँ सुख लेंगे तो वहाँ का सुख कम हो जावेगा। (मु.16.1.67 पृ.3 आ.)

Paartha (O Lord of the earth)! *Tu* (However) *etaani* (these) *karmaani api* ({divine} actions too) *kartavyaani* (should be performed) *tyaktvaa* (after abandoning) *sangam* ({worldly} attachment) *ca* (and) *phalaani* (fruits), *iti* (such) *me* (is My) *nishcitam* (definite) *uttamam matam* (best/supreme judgment). {If you enjoy the fruit over here, then what fruit will you accumulate for the other world!} • Enjoying the fruit of service over here will reduce the future happiness. (Mu- 16.1.67, Pg.3 beginning)

नियतस्य तु सन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।

मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ 18/7

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणः न उपपद्यते। मोहात् तस्य परित्यागः तामसः परिकीर्तितः ॥

Niyatasya tu sannyaasah karmano nopapadyate;
Mohaattasya parityaagastamasah parikeertitah.

Niyatasya tu sannyaasah karmanah na upapadyate;
Mohaat tasya parityaagah taamasah parikeertitah.

तु (परंतु) नियतस्य (पहले से नियत किए गए) {अनिवार्य} कर्मणः (कर्मों का) संन्यासः (परित्याग) न उपपद्यते (उचित नहीं है)। मोहात् (मूर्खता से) तस्य परित्यागः (उसे सर्वथा त्याग देना) तामसः (तामसी त्याग) परिकीर्तितः (कहलाता है)।

Tu (However) *sannyaasah* (abandoning) *niyatasya* (the prescribed) {obligatory} *karmanah* (actions) *na upapadyate* (is unfair/improper). *Tasya parityaagah* (Completely renouncing them) *mohaat* (out of foolishness) *parikeertitah* (is declared as) *taamasah* (renunciation in the mode of ignorance).

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।

स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ 18/8

दुःखम् इति एव यत् कर्म कायक्लेशभयात् त्यजेत् ।

स कृत्वा राजसम् त्यागम् न एव त्यागफलम् लभेत् ॥

Dukhamityeva yatkarma kaayakleshabhayaattyajet;

Sa kritvaa raajasam tyaagam naiva tyaagaphalam labhet.

Dukham iti eva yat karma kaayakleshabhayaat tyajet;

Sa kritvaa raajasam tyaagam na eva tyaagaphalam labhet.

यत् कर्म (जो कर्म) दुःखं (दुःख रूप) एव (ही है) इति (यह {समझकर}) कायक्लेशभयात् (शारीरिक कष्ट के भय से) त्यजेत् (त्याग देता है), सः (वह) राजसं त्यागम् (राजसी त्याग) कृत्वा (करके) त्यागफलं (त्याग का फल) एव (ही) न लभेत् (नहीं पाता) ।

Yat karma (All actions) *eva* (are verily) *dukham* (painful) – *iti* ({thinking} this), *tyajet* (he who abandons {actions}) *kaayakleshabhayaat* (for / on account of bodily trouble / physical strain), *sah* (he), *kritvaa raajasam tyaagam* (having renounced in the mode of passion), *na labhet* (does not attain/reap) *tyaaga phalam* (the fruit of renunciation).

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।

सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ 18/9

कार्यम् इति एव यत् कर्म नियतम् क्रियते अर्जुन ।

संगम् त्यक्त्वा फलम् च एव स त्यागः सात्त्विकः मतः ॥

Kaaryamityeva yatkarma niyatam kriyate'arjuna;

Sangam tyaktvaa phalam caiva sa tyaagah saattviko matah.

Kaaryam iti eva yat karma niyatam kriyate arjuna;

Sangam tyaktvaa phalam ca eva sa tyaagah saattvikah matah.

अर्जुन (हे अर्जुन!) कार्यं एव (करने ही योग्य है) इति (ऐसा {जानकर}) यत् कर्म (जो {अलौकिक} कर्म) संगं (आसक्ति) च (और) फलं (फल को) त्यक्त्वा (त्यागकर) नियतं (नियमपूर्वक-नित्य) क्रियते (किया जाता है), सः एव (वही) सात्त्विकः ({सतयुगी}-सात्त्विक) त्यागः (त्याग) मतः (माना जाता है) ।

Arjuna (O Arjuna)! *Tyaktvaa* (Abandoning) *sangam* (attachment) *ca* (and) *phalam* (fruit), *yat karma* (the {divine} action which) *kriyate* (is performed) *niyatam* (mandatorily- regularly) *iti* ({thinking} that) *kaaryam eva* (it is worth being done), *sah* (such/that) *tyaagah* (renunciation) *matah* (is considered to be) *saattvikah* (in the mode of goodness).

न द्वेष्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।

त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ 18/10

न द्वेष्यि अकुशलम् कर्म कुशले न अनुषज्जते । त्यागी सत्त्वसमाविष्टः मेधावी छिन्नसंशयः ॥

Na dveshtyakushalam karma kushale naanushajjate;

Tyaagee sattvasamaavishto medhaavee chinnasamshayah.

Na dveshti akushalam karma kushale na anushajjate;

Tyaagee sattvasamaavishtah medhaavee chinnasamshayah.

त्यागी [लौकिक कर्मफल का] (त्याग करने वाला), सत्त्वसमाविष्टः (सतोगुणी स्वभाव वाला), छिन्नसंशयः (संशयहीन) {और} मेधावी (बुद्धिमान् व्यक्ति) अकुशलं (कुशलता रहित-अप्रिय) कर्म (कर्म से) न द्वेष्टि (घृणा नहीं करता) {और} कुशले (प्रिय कर्म में) न अनुषज्जते (लगाव नहीं रखता);

Medhaavee (An intelligent) *tyagee* (renouncer {of worldly fruit of action / fruit of worldly action}) *sattvasamaavishtah* (situated in the mode of goodness) {and} *cchinnasamshayah* (free from doubts) *na dveshti* (neither hates) *akushalam* (disagreeable- unpleasant) *karma* (work/action) *na anushajjate* (nor attached) *kushale* (to a pleasant/agreeable work/action).

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।

यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ 18/11

न हि देहभृता शक्यम् त्यक्तुम् कर्माणि अशेषतः ।

यः तु कर्मफलत्यागी स त्यागी इति अभिधीयते ॥

Na hi dehabhritaa shakyam tyaktum karmaanyasheshatah;

Yastu karmaphalatyaagee sa tyaageetyabhidheeyate.

Na hi dehabhritaa shakyam tyaktum karmaani asheshatah;

Yah tu karmaphalatyaagee sa tyaagee iti abhidheeyate.

हि (क्योंकि) देहभृता (देहधारी) कर्माणि (कर्मों को) अशेषतः (सम्पूर्णतया) त्यक्तुं (त्यागने में) शक्यं न (समर्थ नहीं है); तु (किंतु) यः (जो) कर्मफलत्यागी {अलौकिक} (कर्म-फलों का त्याग करने वाला है), सः (वह) त्यागी (त्यागी है)— इति (यह) अभिधीयते (कहलाता है) ।

Hi (Because) *dehabhritaa* (an embodied being) *shakyam na* (is incapable) *asheshatah* (of completely) *tyaktum* (renouncing) *karmaani* (actions); *tu* (however) *yah* (he who) *karmaphalatyaagee* (renounces the fruit of {divine} actions), *sah* (he) *abhidheeyate* (is called) *tyagee iti* (a man of renunciation).

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।

भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ 18/12

अनिष्टम् इष्टम् मिश्रम् च त्रिविधम् कर्मणः फलम् ।

भवति अत्यागिनाम् प्रेत्य न तु संन्यासिनाम् क्वचित् ॥

Anishtamishtam mishram ca trividham karmanah phalam;

Bhavatyatyaaginaam pretya na tu sannyaasinaam kvacit.

Anishtam ishtam mishram ca trividham karmanah phalam;

Bhavati atyaaginaam pretya na tu sannyaasinaam kvacit.

अत्यागिनां (फल का त्याग न करने वालों को) कर्मणः (कर्म का) अनिष्टं इष्टं (अप्रिय-प्रिय) च (और) मिश्रं ({प्रिय-अप्रिय} मिश्रित) त्रिविधं (3 प्रकार का) फलं (फल) प्रेत्य (मर कर) {भी} भवति (प्राप्त होता है); तु (किन्तु) संन्यासिनां (कर्मों का सम्पूर्ण त्याग करने वालों को) क्वचित् न (कहीं भी {प्राप्त} नहीं होता) ।

Atyaaginaam (Those who do not renounce the fruit), *bhavati* (obtain) *trividham* (three kinds) *phalam* (of fruits) *karmanah* (of actions) - *anishtam ishtam* (pleasant- unpleasant) *ca* (and) *mishram* (mixed {pleasant as well as unpleasant}) *pretya* ({even} after death), *tu* (however) *sannyaasinaam* (those who completely renounce the fruit of actions), *kvacit* ({obtain} nowhere/never/nothing).

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।

साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ 18/13

पंच एतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे। सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम्।।

Pancaitaani mahaabaaho kaaranaani nibodha me;

Saankhye kritaante proktaani siddhaye sarvakarmanaam.

Panca etaani mahaabaaho kaaranaani nibodha me;

Saankhye kritaante proktaani siddhaye sarvakarmanaam.

महाबाहो (हे दीर्घबाहु!) सर्वकर्मणां (सारे कर्मों की) सिद्धये (सफलता के लिए) कृतान्ते ({सांसारिक} कर्मों का अन्त करने वाले) मे (मेरे) सांख्ये (ज्ञान में) एतानि (इन) पंच (पाँच) प्रोक्तानि (कह गए) कारणानि (कारणों को) निबोध (समझ लो)।

(O mighty armed)! (For the accomplishment) (of all actions), (understand) (these) (five) (causes/reasons) (declared) (in My) (knowledge), (which can stop the {worldly} actions).

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।

विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥ 18/14

अधिष्ठानम् तथा कर्ता करणम् च पृथग्विधम्।

विविधाः च पृथक् चेष्टाः दैवम् च एव अत्र पञ्चमम्।।

Adhishthaanam tathaa kartaa karanam ca prithagvidham;

Vividhaashca prithakceshtaa daivam caivaatra pancamam.

Adhishthaanam tathaa kartaa karanam ca prithagvidham;

Vividhaash ca prithak ceshtaah daivam ca eva atra pancamam.

अत्र (इस {विषय} में) अधिष्ठानं (कर्म का आधारभूत शरीर), तथा (उसी तरह) कर्ता (कर्म करने वाली आत्मा) च (तथा) पृथग्विधं (विविध प्रकार की) करणं (इन्द्रियाँ) च (और) विविधाः (विविध प्रकार के) पृथक् (अलग-2) चेष्टाः (कर्म) च (और) पञ्चमं (पाँचवाँ) दैवं (अदृश्य भाग्य) एव (मुख्य) {कारण हैं}।

Atra (In this {subject}), *eva* (the main {factors/reasons/causes} are) ***adhishthaanam*** (the body-which is the basis / foundation / basic element for action), ***tathaa*** (similarly) ***kartaa*** (soul, the doer / which performs actions), ***prithagvidham*** (various kinds of) ***karanam*** (senses/ work organs), ***vividhaah*** (various kinds of) ***prithak*** (manifold) ***ceshtaah*** (actions) ***ca*** (and) ***pancamam*** (the fifth one being/is) ***daivam*** (the invisible destiny).

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।

न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥ 18/15

शरीरवाङ्मनोभिः यत् कर्म प्रारभते नरः। न्याय्यम् वा विपरीतम् वा पंच एते तस्य हेतवः।।

Shareeravaangmanobhiryatkarma praarabhate narah;

Nyaayyam vaa vipareetam vaa pancaite tasya hetavah.

Shareeravaangmanobhah yat karma praarabhate narah;

Nyaayyam vaa vipareetam vaa panca ete tasya hetavah.

शरीरवाङ्मनोभिः (शरीर, वाणी और मन द्वारा) न्याय्यं (न्यायपूर्वक) वा (अथवा) विपरीतं (अन्यायपूर्वक) यत् कर्म (जो कर्म) नरः (मनुष्य) प्रारभते (करता है), तस्य (उसके) एते (ये) पंच (पाँचों) हेतवः (कारण हैं)।

Yat karma (Whatever action) *narah* (a man) *praarabhate* (performs) *shareeravaangmanobhih* (by/with body, speech and mind), *nyaayyam* (whether justified) *vaa* (or) *vipareetam* (unjustified), *ete* (these) *panca* (five) *tasya* (are its) *hetavah* (causes/reasons).

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।

पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥ 18/16

तत्र एवम् सति कर्तारम् आत्मानम् केवलम् तु यः ।
पश्यति अकृतबुद्धित्वात् न स पश्यति दुर्मतिः ॥

Tatraivam sati kartaaramaatmaanam kevalam tu yah;

Pashyatyakritabuddhitvaanna sa pashyati durmatih.

Tatra evam sati kartaaram aatmaanam kevalam tu yah;

Pashyati akritabuddhitvaan na sa pashyati durmatih.

तत्र (ऐसी {दशा} में) एवं (ऐसा) सति (होने पर) {भी} यः (जो) अकृतबुद्धित्वात् (कच्ची बुद्धि के कारण) केवलं (एकमात्र) आत्मानं (अपने आप को) कर्तारं (कर्ता) पश्यति (समझता है), सः दुर्मतिः (वह दुष्टबुद्धि वाला) न पश्यति (ठीक नहीं देखता) । {अहंकार-त्याग}

Tatra (Such being {the case}) *evam sati* (however) *yah* (he who), *akritabuddhitvaan* (having an immature intellect), *pashyati* (thinks that) *kevalam* (none other but) *aatmaanam* (he himself is) *kartaaram* (the doer), *sah durmatih* (that wicked minded person / man of perverted intelligence) *na pashyati* (does not see things as they are / correctly). {Ego-abandonment}

यस्य नाहङ्कृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।

हत्वापि स इमाल्लोकान् हन्ति न निबध्यते ॥ 18/17

यस्य न अहंकृतः भावः बुद्धिः यस्य न लिप्यते ।
हत्वा अपि स इमान् लोकान् न हन्ति न निबध्यते ॥

Yasya naahankrito bhaavo buddhiryasya na lipyate;

Hatvaapi sa imaamllokaanna hanti na nibadhyate.

Yasya na ahankritah bhaavah buddhih yasya na lipyate;

Hatvaa api sa imaan lokaan na hanti na nibadhyate.

यस्य (जिस {ज्ञानी} को) अहंकृतः ('मैंने किया है' {ऐसा}) भावः (भाव) न (नहीं है), यस्य (जिसकी) बुद्धिः (बुद्धि) न लिप्यते ({कर्म में} लिप्त नहीं होती), सः (वह) इमान् (इन) लोकान् ({कलियुगी पापी} लोगों को) हत्वा (मारकर) अपि (भी) न हन्ति (नहीं मारता) {और} न निबध्यते (न बंधनयुक्त होता है) ।

• बाप तो विनाश उनसे कराते हैं जिस पर कोई पाप न लगे । (मु.11.5.90)

Yasya ({The knowledgeable} one who) *na* (does not) *bhaavah* (believe) *ahankritah* ('I am the doer' {like this}), *yasya* (one whose) *buddhih* (intellect) *na lipyate* (is not attached {to action}); *sah* (he) *na hanti* (neither kills) *na nibadhyate* (nor gets tied) *api* (even upon) *hatvaa* (killing) *imaan* (these) *lokaan* ({Iron-Aged sinful} people).

• Father gets the work of destruction done by someone who does accrue any sin. (Mu.- 11.5.90)

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।

करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसङ्ग्रहः ॥ 18/18

ज्ञानम् ज्ञेयम् परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना । करणम् कर्म कर्ता इति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥

Gyaanam gyeyam parigyaataa trividhaa karmacodanaa;
Karanam karma karteti trividhah karmasangrahaah.

Gyaanam gyeyam parigyaataa trividhaa karmacodanaa;
Karanam karma kartaa iti trividhah karmasangrahaah.

ज्ञानं (समझ), ज्ञेयं (समझने योग्य वस्तु) {और} परिज्ञाता (समझने वाला व्यक्ति)—{ये} त्रिविधा (तीन प्रकार की) कर्मचोदना (कर्मों की प्रेरणा है)। करणं (इन्द्रियादि साधन), कर्म (कार्य) {तथा} कर्ता (करने वाला व्यक्ति) इति (यह) त्रिविधः (तीन प्रकार का) कर्मसंग्रहः (कर्मों का संग्रह रूप आश्रय है)।

Gyaanam (Knowledge), ***gyeyam*** (the object of knowledge) {and} ***parigyaataa*** (the knower) – {these are} ***trividhaa*** (the three kinds of) ***karmacodanaa*** (inducers of action). ***Karnam*** (Instrument like senses/ work organs and so on), ***karma*** (work) {and} ***kartaa*** (the person who performs) – ***iti*** (this) ***trividhah*** (is the threefold) ***karmasangrahaah*** (basis or constitution of action).

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।

प्रोच्यते गुणसङ्ख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥ 18/19

ज्ञानम् कर्म च कर्ता च त्रिधा एव गुणभेदतः। प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावत् शृणु तानि अपि ।।

Gyaanam karma ca kartaa ca tridhaiva gunabhedatah;
Procyate gunasankhyaane yathaavacchrinu taanyapi.

Gyaanam karma ca kartaa ca tridhaa eva gunabhedatah;
Procyate gunasankhyaane yathaavat shrinu taani api.

गुणसंख्याने (गुणों के ज्ञान में), ज्ञानं (ज्ञान) च (और) कर्म (कर्म) च (तथा) कर्ता (करने वाला) गुणभेदतः (गुणों के भेद से) त्रिधा (तीन प्रकार के) एव (ही) प्रोच्यते (कहे जाते हैं)। तानि (उन्हें) अपि (भी) यथावत् (यथार्थ रीति) शृणु (सुन)।

Gunasankhyaane (In the knowledge dealing with the modes {of Nature}), ***gunabhedatah*** (according to the distinction of modes/virtues), ***procyate*** (it is said that) ***gyaanam*** (knowledge) ***ca*** (and) ***karma*** (action) ***ca*** (and) ***kartaa*** (the doer) ***eva*** (are verily) ***tridhaa*** (of three types). ***Shrinu*** (Hear) ***taani*** (them) ***api*** (also) ***yathaavat*** (duly).

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।

अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥ 18/20

सर्वभूतेषु येन एकम् भावम् अव्ययम् ईक्षते। अविभक्तम् विभक्तेषु तत् ज्ञानम् विद्धि सात्त्विकम् ।।

Sarvabhooteshu yenaikam bhaavamavyayameekshate;
Avibhaktam vibhakteshu tajgyaanam viddhi saattvikam.

Sarvabhooteshu yena ekam bhaavam avyayam eekshate;
Avibhaktam vibhakteshu tat gyaanam viddhi saattvikam.

येन (जिस {ज्ञान} द्वारा) विभक्तेषु (अलग-2 हुए) सर्वभूतेषु (सब प्राणियों में) अव्ययं (अविनाशी) {और} अविभक्तं (अखण्ड) एकं (एक) {ही} भावं {आत्मा-2 भाई-2 के} (भाव को) ईक्षते (देखता है), तत् (उसे) सात्त्विकं ({सतयुगी} सात्त्विक) ज्ञानं (ज्ञान) विद्धि (जान);

Yena ({The knowledge} by which) ***eekshate*** (man perceives) ***ekam*** ({only} one) ***avyayam*** (imperishable) {and} ***avibhaktam*** (undivided) ***bhaavam*** ({spiritual} perception {that all are

souls and brothers amongst themselves}) *vibhakteshu sarvabhooteshu* (within all diverse living beings), *viddhi* (know) *tat* (that) *gyaanam* (knowledge) *saattvikam* (to be in the mode of {Golden Aged} goodness);

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।

वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ 18/21

पृथक्त्वेन तु यत् ज्ञानम् नानाभावान् पृथग्विधान् । वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तत् ज्ञानम् विद्धि राजसम् ॥

Prithaktvena tu yajgyaanam naanaabhaavaanprithagvidhaan;

Vetti sarveshu bhooteshu tajgyaanam viddhi raajasam.

Prithaktvena tu yat gyaanam naanaa bhaavaan prithagvidhaan;

Vetti sarveshu bhooteshu tat gyaanam viddhi raajasam.

तु (किंतु) यत् (जो) ज्ञानं (ज्ञान) सर्वेषु (सब) कभूतेषु (प्राणियों में) {हिन्दू, मुस्लिम, सिक्खादि शारीरिक आकृति की} पृथक्त्वेन (भिन्नता द्वारा) नानाभावान् ({हिन्दुत्व आदि} नाना प्रकार के भावों को) पृथग्विधान् (अलग-2 रीति से) वेत्ति (जानता है), तत् (उस) ज्ञानं (ज्ञान को) राजसं ({द्वापरयुगी} रजोगुण वाला) विद्धि (जान);

Tu (However) *yat gyaanam* (the knowledge which) *prithagvidhaan* (distinctly) *vetti* (acknowledges) *naanaa bhaavaan* (different kinds of perceptions {like *Hinduism* and so on}) *prathaktvena* (born due to difference {in body shapes of *Hindus*, *Muslims*, *Sikhs*, etc.}) *sarveshu bhooteshu* ({within all living beings), *viddhi* (know) *tata* (that) *gyaanam* (knowledge to be) *raajasam* (in the {Copper Aged} mode of passion);

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ।

अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥ 18/22

यत् तु कृत्स्नवत् एकस्मिन् कार्ये सक्तम् अहैतुकम् ।

अतत्त्वार्थवत् अल्पम् च तत् तामसम् उदाहृतम् ॥

Yattu kritsnavadekasminkaarye saktamahaitukam;

Atattvaarthavadalpam ca tattaamasamudaahritam.

Yat tu kritsnavat ekasmin kaarye saktam ahaitukam;

Atattvaarthavat alpam ca tat taamasam udaahritam.

तु (किंतु) यत् (जो) एकस्मिन् (एक ही) {सम्प्रदायिक} कार्ये (कार्य में) अहैतुकं (बिना किसी कारण के) कृत्स्नवत् ('सब कुछ यही है' की भाँति) सक्तं (आसक्त) च (और) अतत्त्वार्थवत् (तत्त्वहीन की तरह) अल्पं (संकुचित अर्थात् क्षुद्र है), तत् (वह {ज्ञान}) तामसम् ({कलियुगी} तमोगुण वाला) उदाहृतम् (कहा गया है), {जैसे कि आज आत्मा-आत्मा भाई-भाई के भ्रातृभाव को सर्वथा भूलकर, अपने-2 मठपंथ सम्प्रदाय को ही सम्पूर्ण मान बैठे हैं} ।

Tu (However) *yat* (the knowledge due to which) *saktam* (one gets attached) *ekasmin* (to only one) {communal} *kaarye* (work) *ahaitukam* (without any reason) *kritsnavat* (as if 'it were everything') *ca* (and) *atattvaarthavat* (which has no real grasp of truth) *alpam* (which is meager or trivial), *tat* (that {knowledge}) *udaahritam* (is declared to be) *taamasam* ({Iron Aged} in the mode of darkness).

{Just like, today, people have completely forgotten the brotherhood amongst all souls which are brothers, and believe that their own sect is everything}.

नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।

अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥ 18/23

नियतम् संगरहितम् अरागद्वेषतः कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म यत् तत् सात्त्विकम् उच्यते ॥

*Niyatam sangarahitamaraagadveshatah kritam;
Aphalaprepsunaa karma yattatsaattvikamucyate.*

*Niyatam sangarahitam araagadveshatah kritam;
Aphalaprepsunaa karma yat tat saattvikam ucyate.*

नियतं (नित्य-नियमपूर्वक), संगरहितं (आसक्तिहीन) अरागद्वेषतः (रागद्वेष के बिना) {और} अफलप्रेप्सुना (फलेच्छा से रहित व्यक्ति द्वारा) यत् कर्म (जो कर्म) कृतं (किया गया है), तत् (वह) सात्त्विकं (सतयुगी)-सात्त्विक) उच्यते (कहा जाता है);

Yat karma (Action/Work which is) *kritam* (performed/done) *niyatam* (regularly-punctually), *sangarahitam* (without attachment), *araagadveshatah* (without love and hatred) {and} *aphalaprepsunaa* (by a person who has no desire for fruitive reward), *tat* (that {action/work}) *ucyate* (is said to be) *saattvikam* ({Golden Aged} - in the mode of goodness);

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वा पुनः ।

क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ 18/24

यत् तु कामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासम् तत् राजसम् उदाहृतम् ॥

*Yattu kaamepsunaa karma saahankaarena vaa punah;
Kriyate bahulaayaasam tadraajasamudaahritam.*

*Yat tu kaamepsunaa karma saahankaarena vaa punah;
Kriyate bahulaayaasam tat raajasam udaahritam.*

तु (किंतु) कामेप्सुना (फल की कामना रखने वाले व्यक्ति द्वारा) साहङ्कारेण (अहंकार पूर्वक) वा (अथवा) बहुलायासं (बड़े परिश्रमपूर्वक) यत् (जो) कर्म (कार्य) पुनः (बारंबार) क्रियते (किया जाता है), तत् (वह) राजसम् (द्विपरयुगी) राजसी) उदाहृतम् (कहा गया है) ।

Tu (However) *yat karma* (the action which is) *punah* (repeatedly) *kriyate* (performed) *saahankaarena* (egoistically) *vaa* (or) *bahulaayaasam* (with a lot of strain) *kaamepsunaa* (by a person who is desirous of fruitive result), *tat* (that) *udaahritam* (is said to be) *raajasam* ({Copper Aged} in the mode of passion).

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषम् ।

मोहादारभ्यते कर्म यत्तामसमुच्यते ॥ 18/25

अनुबन्धम् क्षयम् हिंसाम् अनवेक्ष्य च पौरुषम् । मोहात् आरभ्यते कर्म यत् तत् तामसम् उच्यते ॥

*Anubandham kshayam himsaamanavekshya ca paurusham;
Mohaadaarabhyate karma yattattaamasamucyate.*

*Anubandham kshayam himsaam anavekshya ca paurusham;
Mohaat aarabhyate karma yat tat taamasam ucyate.*

अनुबंधं (होने वाले परिणाम), क्षयं (हानि), हिंसां (हिंसा) च (और) पौरुषं (सामर्थ्य को) अनवेक्ष्य (न देखकर) मोहात् (मोहपूर्वक) यत् (जो {कर्म}) आरभ्यते (प्रारम्भ किया जाता है), तत् (वह) तामसं ({कलियुगी}) तामसी कर्म (कर्म) उच्यते (कहा जाता है)।

Yat (That {action} which is) *aarabhyate* (intitated) *anavekshya* (without seeing/considering) *anubandham* (its consequence), *kshayam* (loss), *himsaam* (injury/violence) *ca* (and) *paurusham* (ability/resourcefulness), *tat* (that) *ucyate* (is said to be) *taamasam* ({Iron Aged} in the mode of darkness).

मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।

सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥ 18/26

मुक्तसंगः अनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसिद्ध्योः निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥

Muktasango'nahamvaadi dhrityutsaahasamanvitah;

Siddhyasiddhyornirvikaarah kartaa saattvika ucyate.

Muktasangah anahamvaadi dhrityutsaahasamanvitah;

Siddhyasiddhyoh nirvikaarah kartaa saattvika ucyate.

मुक्तसंगः (आसक्तिहीन), अनहंवादी (निरहंकारी), धृत्युत्साहसमन्वितः (धैर्य और उत्साह से भरपूर) {और} सिद्ध्यसिद्ध्योः (सफलता-असफलता में) निर्विकारः (कामादिक विकृतियों से रहित) सात्त्विकः {सतयुगी} (सात्त्विक) कर्ता (कर्म करने वाला) उच्यते (कहा जाता है)।

Muktasangah (He who is free from attachment), *anahamvaadi* (unegoistic), *dhrityutsaahasamanvitah* (endowed with patience and enthusiasm) {and} *nirvikaarah* (is free from evils like lust and so on) *siddhyasiddhyoh* (in success and failure) – *kartaa* (such a performer/doer) *ucyate* (is said to be) *saattvikah* (in the mode of {Golden Aged} goodness).

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।

हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ 18/27

रागी कर्मफलप्रेप्सुः लुब्धः हिंसात्मकः अशुचिः । हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥

Raagee karmaphalaprepsurlubdho himsaatmako'shucih;

Harshashokaanvitah kartaa raajasah parikeertitah.

Raagee karmaphalaprepsuh lubdhah himsaatmakah ashucih;

Harshashokaanvitah kartaa raajasah parikeertitah.

रागी (विषयों में आसक्त), कर्मफलप्रेप्सुः (कर्मफल की इच्छा रखने वाला),

लुब्धः (लोभी), हिंसात्मकः (दूसरों को दुःख देने के स्वभाव वाला), अशुचिः (अपवित्र) {और} हर्षशोकान्वितः (हर्ष-शोक से भरपूर) राजसः {द्विपरयुगी} (रजोगुणी) कर्ता (कर्ता) परिकीर्तितः (कहा जाता है)।

Raagee (He who is attached to vices), *karmaphalaprepsuh* (seeks the fruit of actions), *lubdhah* (who is greedy), *himsaatmakah* (inclined towards giving sorrow to others), *ashucih* (who is impure) {and} *harshashokaanvitah* (moved by joy and grief) – *kartaa* (such a performer/doer) *parikeertitah* (is said to be) *raajasah* (in the mode of {Copper Aged} passion).

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।

विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥ 18/28

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठः नैष्कृतिकः अलसः । विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥

*Ayuktah praakritah stabdhah shatho naishkritiko'lasah;
Vishaadee deerghasootree ca kartaa taamasa ucyate.*

*Ayuktah praakritah stabdhah shathah naishkritikah alasah;
Vishaadee deerghasootree ca kartaa taamasa ucyate.*

अयुक्तः (असावधान या चंचल बुद्धि वाला), प्राकृतः (असभ्य या गँवार), स्तब्धः (हठी), शठः (धोखेबाज), नैष्कृतिकः (नीच) अलसः (आलसी), विषादी (दुःखी स्वभाव वाला) च (और) दीर्घसूत्री (काम को टालने वाला या देर से करने वाला) तामसः {कलियुगी} (तमोगुणी) कर्ता (कर्ता) उच्यते (कहा जाता है)।

Ayuktah (He who has a careless or unsteady intellect), *praakritah* (who is uncultured or undisciplined), *stabdhah* (obstinate), *shathah* (deceitful), *naishkritikah* (disgraceful), *alasad* (slothful), *vishaadee* (always dejected) *ca* (and) *deerghasootree* (procrastinating) – *kartaa* (such a performer/doer) *ucyate* (is said to be) *taamasa* (in the mode of {Iron Aged} ignorance).

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।

प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनञ्जय ॥ 18/29

बुद्धेः भेदम् धृतेः च एव गुणतः त्रिविधम् शृणु । प्रोच्यमानम् अशेषेण पृथक्त्वेन धनञ्जय ॥

*Buddherbhedam dhriteshcaiva gunatastrividham shrinu;
Procyamaanamasheshena prithaktvena dhananjaya.*

*Buddheh bhedam dhriteh ca eva gunatah trividham shrinu;
Procyamaanam asheshena prithaktvena dhananjaya.*

धनञ्जय (हे ज्ञान धन जीतने वाले)! गुणतः (गुणों के अनुसार) धृतेः (धारणा शक्ति) च (और) बुद्धेः (बुद्धि के) त्रिविधं (तीन प्रकार के) भेदं (भेद को) एव (भी) शृणु (सुन)। {मैं उन्हें} अशेषेण (पूरी तरह) पृथक्त्वेन (अलग-2 रूप से) प्रोच्यमानम् (कह रहा हूँ)।

Dhananjaya (O conqueror of wealth of knowledge)! *Eva* (Also) *shrину* (hear) *trividham* (the threefold) *bhedam* (division of) *dhriteh* (determination/firmness) *ca* (and) *buddheh* (intellect) *gunatah* (according to the {three} modes {of nature}). {I shall} *procyamaanam* (declare {them}) *asheshena* (fully) {and} *prithaktvena* (distinctly).

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।

बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ 18/30

प्रवृत्तिम् च निवृत्तिम् च कार्याकार्ये भयाभये ।

बंधम् मोक्षम् च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥

*Pravrittim ca nivrittim ca karyaakaarye bhayaabhaye;
Bandham moksham ca yaa vetti buddhih saa paartha saattvikee.*

Pravrittim ca nivrittim ca karyaakaarye bhayaabhaye;

Bandham moksham ca yaa vetti buddhih saa paartha saattvikee.

पार्थ (हे पृथ्वीपति!) या (जो) बुद्धिः (बुद्धि) प्रवृत्तिं (कर्मों में लगने) च (और) निवृत्तिं (उनसे उपराम होने की क्रिया को) कार्याकार्ये (करने योग्य और न करने योग्य को), भयाभये (भय और निर्भयता को) च (तथा) बंधं च मोक्षं (दुःखों के बंधन और उनसे मुक्ति को) {भी} वेत्ति (जानती है)– सा (वह) सात्त्विकी (सत्त्वगुणी बुद्धि है)।

Paartha (O Lord of the earth)! **Yaa buddhih** (The intellect which) **vetti** (knows) **pravrittim** (how to engage in action) **ca** (and) **nivrittim** (how to stay detached from them), **kaaryaakaarye** (the worthy and unworthy actions), **bhayaabhaye** (fear and fearlessness) **ca** (and) {also} **bandham ca moksham** (the bondage of sorrows and liberation from them) – **saa** (that) **saattvikee** (intellect is dominated by the mode of goodness).

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।

अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ 18/31

यया धर्मम् अधर्मम् च कार्यम् च अकार्यम् एव च । अयथावत् प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥

Yayaa dharmamadharmam ca kaaryam caakaaryameva ca;

Ayathaavatprajanaati buddhih saa paartha raajasee.

Yayaa dharmam adharmam ca kaaryam ca akaaryam eva ca;

Ayathaavat prajanaati buddhih saa paartha raajasee.

पार्थ (हे पृथ्वीपति!) **यया** (जिस बुद्धि से) {मनुष्य} **धर्म** {गुणों की धारणा रूप} (धर्म) **च** (और) **अधर्म** {उससे विपरीत} (अधर्म को) **च** (और) **कार्य** (करने योग्य कर्तव्य) **च** (या) **अकार्य** (अकर्तव्य को) **एव** (भी) **अयथावत्** (गलत ढंग से) **प्रजानाति** (जान पाती है), **सा** (वह) **राजसी** {द्विपरयुगी} (राजसी) **बुद्धिः** (बुद्धि है) ।

Paartha (O Lord of the earth)! **Yayaa** (The intellect by which) {a person} **ayathaavat** (wrongfully) **prajanaati** (comprehends) **dharmam** (religion {in the form of inculcation of virtues}) **ca** (and) **adharmam** ({contrarily} irreligion) **ca** (and) **kaaryam** (worthy actions) **ca** (or) **akaaryam** (unworthy actions), **saa** (that) **buddhih** (intellect is) **raajasee** (dominated by the mode of {Copper Aged} passion).

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।

सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ 18/32

अधर्मम् धर्मम् इति या मन्यते तमसा आवृता । सर्वार्थान् विपरीतान् च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥

Adharmam dharmamiti yaa manyate tamasaavrita;

Sarvaarthaanvipareetaamshca buddhih saa paartha taamasee.

Adharmam dharmam iti yaa manyate tamasaa avrita;

Sarvaarthaan vipareetaan ca buddhih saa paartha taamasee.

पार्थ (हे पृथ्वीपति अर्जुन!) **तमसा** (तमोगुण से) **आवृता** (ढकी हुई) **या** (जो {बुद्धि}) **अधर्म** (अधर्म को) **धर्म** (धर्म) **च** (तथा) **सर्वार्थान्** (सब अर्थों को) **विपरीतान्** (उल्टा) {ही} **मन्यते** (मानती है), **सा** (वह) **तामसी** {कलियुगी} (तमोगुणी) **बुद्धिः** (बुद्धि है) ।

(O Arjuna, the Lord of the earth)! (That {intellect} which is) (covered) (by mode of ignorance) (comprehends) (irreligion) (to be religion) (and) (sees everything) (upside-down), (that) (intellect is) (dominated by the mode of {Iron Aged} ignorance).

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।

योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ 18/33

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः । योगेन अव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥

Dhrityaa yayaa dhaarayate manah praanendriyakriyaah;

Yogenaavyabhicaarinyaa dhritih saa paartha saattvikee.

*Dhrityaa yayaa dhaarayate manah praanendriyakriyaah;
Yogena avyabhicaarinyaa dhritih saa paartha saattvikee.*

पार्थ (हे अर्जुन!) योगेन (ईश्वरीय याद के द्वारा) यया (जिस) अव्यभिचारिण्या (अव्यभिचारी) धृत्या (धारणा शक्ति से) मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः (मन, प्राण और इन्द्रियों की सारी क्रियाएँ या चेष्टाएँ) धारयते (श्रीमत के विरुद्ध जाने से) (रोक ली जाती है), सा (वह) सात्त्विकी (सात्त्विकी) धृतिः (धारणा शक्ति है);
Paartha (O Arjuna)! **Avyabhicaarinyaa** (The unadulterated) **dhrityaa yayaa** (determination due to which) **manah praanendriyakriyaah** (all activities or functions of mind, breath and senses) **dhaarayate** (are restrained {from going against the *srimat*}) **yogena** (through Godly remembrance), **saa** (that) **dhritih** (determination is) **saattvikee** (dominated by the mode of goodness);

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।

प्रसङ्गेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ 18/34

यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयते अर्जुन । प्रसङ्गेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥

Yayaa tu dharmakaamaarthaandhrityaa dhaarayate'rjuna;

Prasangena phalaakaangkshee dhritih saa paartha raajasee.

Yayaa tu dharmakaamaarthaan dhrityaa dhaarayate arjuna;

Prasangena phalaakaangkshee dhritih saa paartha raajasee.

तु (किंतु) अर्जुन (हे अर्जुन!) यया (जिस) धृत्या (धारणा शक्ति से) धर्मकामार्थान् (धर्म, धन और कामनाओं को) प्रसङ्गेन (अत्यन्त आसक्तिपूर्वक) फलाकांक्षी (फल की आकांक्षा करते हुए) धारयते (धारण किया जाता है), पार्थ (हे पृथ्वीपति!) सा (वह) राजसी (रजोगुणी) धृतिः (धारणाशक्ति है) ।

Tu (However) **Arjuna** (O Arjuna)! **Yayaa dhrityaa** (The determination by which) **dhaarayate** (one holds fast) **dharmakaamaarthaan** (to religion, wealth and desires) **prasangena** (on account of extreme attachment) {and} **phalaakaangkshee** (desire for fruit), **paartha** (O Lord of the earth)! **Saa** (That) **dhritih** (determination) **raajasee** (is dominated by the mode of passion).

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।

न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥ 18/35

यया स्वप्नम् भयम् शोकम् विषादम् मदम् एव च । न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥

Yayaa svapnam bhayam shokam vishaadam madameva ca;

Na vimuncati durmedhaa dhritih saa paartha taamasee.

Yayaa svapnam bhayam shokam vishaadam madam eva ca;

Na vimuncati durmedhaa dhritih saa paartha taamasee.

पार्थ (हे पार्थ!) दुर्मेधाः (दुष्ट बुद्धि वाला व्यक्ति) यया (जिस {धारण शक्ति} से) स्वप्नं (स्वप्न), भयं (भय), शोकं (शोक), विषादं (खिन्नता-उदासी) च (और) मदं (गर्व को) एव (भी) न विमुञ्चति (नहीं छोड़ता), सा (वह) तामसी धृतिः (तामसी धारणाशक्ति है);

Paartha (O Paartha)! **Yayaa** (The {determination} by which) **durmedhaa** (an evil minded person) **na vimuncati** (does not abandon) **svapnam** (dream), **bhayam** (fear), **shokam** (grief), **vishaadam** (despair-moroseness) **ca** (and) **madam** (arrogance) **eva** (as well), **saa** (that) **taamasee dhritih** (determination is dominated by the mode of darkness);

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।

अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥ 18/36

सुखम् तु इदानीम् त्रिविधम् शृणु मे भरतर्षभ । अभ्यासात् रमते यत्र दुःखान्तम् च निगच्छति ।।

Sukham tvidaaneem trividham shrinu me bharatarshabha;

Abhyaasaadramate yatra dukkhaantam ca nigacchati.

Sukham tu idaaneem trividham shrinu me bharatarshabha;

Abhyaasaat ramate yatra dukkhaantam ca nigacchati.

तु (किंतु) भरतर्षभ (हे भरतश्रेष्ठ!) इदानीं (इस) त्रिविधं (तीन प्रकार के) सुखं (सुख को) मे (मेरे से) शृणु (सुन), यत्र (जिसमें) [मनुष्य] अभ्यासात् [योग] (अभ्यास करने से) रमते [आनन्दपूर्वक] (रमण करता है) च (और) दुःखान्तं (दुःखों के अंत को) निगच्छति (पा लेता है) ।

Tu (But) **bharatarshabha** (O best of the *Bharatas*)! **Shrinu** (Hear) **me** (from Me) **idaaneem** (of this) **trividham** (threefold) **sukham** (happiness) **yatra** (in which {a person}) **ramate** (rejoices) **abhyaasaat** (by the practice {of *yog*}) **ca** (and) **nigacchati** (reaches) **dukkhaantam** (the end of sorrows).

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।

तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ 18/37

यत् तत् अग्रे विषम् इव परिणामे अमृतोपमम् । तत् सुखम् सात्त्विकम् प्रोक्तम् आत्मबुद्धिप्रसादजम् ।।

Yattadagre vishamiva parinaame'mritopamam;

Tatsukham saattvikam proktamaatmabuddhiprasaadajam.

Yat tat agre visham iva parinaame amritopamam;

Tat sukham saattvikam proktam aatmabuddhiprasaadajam.

यत् (जो) तदग्रे (उस {सुख} के आरम्भ में) विषं इव (विष की तरह) {और} परिणामे (परिणाम में) अमृतोपमं (अमृत के समान है), तत् (वह) आत्मबुद्धिप्रसादजं (आत्म स्वरूप में स्थित बुद्धि की प्रसन्नता से उत्पन्न हुआ) सुखं (सुख) सात्त्विकं {सतयुगी} (सात्त्विक) प्रोक्तं (कहा गया है) ।

Yat (That {happiness} which) **tat agre** (initially) **visham iva** (is like poison) {but} **parinaame** (its result is) **amritopamam** (like nectar), **tat** (that) **sukham** (happiness), **aatmabuddhiprasaadajam** (born of an happy intellect situated in soul conscious stage), **proktam** (is said to be) **saattvikam** ({Golden Aged} in the mode of goodness).

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।

परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ 18/38

विषयेन्द्रियसंयोगात् यत् तत् अग्रे अमृतोपमम् ।

परिणामे विषम् इव तत् सुखम् राजसम् स्मृतम् ।।

Vishayendriyasamyogaadyattadagre'mritopamam;

Parinaame vishamiva tatsukham raajasam smritam..

Vishayendriya samyogaat yat tat agre amritopamam;

Parinaame visham iva tat sukham raajasam smritam.

यत् (जो {सुख}) विषयेन्द्रियसंयोगात् (विषयों और इन्द्रियों के संयोग से) तदग्रे (उसकी शुरुआत में) अमृतोपमं (अमृत के समान); {किंतु} परिणामे (परिणाम में) विषं (विष की) इव (भाँति) [हो], तत् (उस) सुखं (सुख को) राजसं (राजसी) स्मृतम् (माना गया है)।

Yat (That {happiness} which) *vishayendriya samyogaat* (arises from the contact of the senses with their objects) *amritopamam* (is like nectar) *tat agre* (in the beginning); {but} *parinaame* (eventually/ its result) *iva* (is like) *visham* (poison), *tat* (that/such) *sukham* (happiness) *smritam* (has been considered) *raajasam* (to be in the mode of passion).

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।

निद्रालस्यप्रमादोत्थं ततामसमुदाहृतम् ॥ 18/39

यत् अग्रे च अनुबन्धे च सुखम् मोहनम् आत्मनः । निद्रालस्यप्रमादोत्थम् तत् तामसम् उदाहृतम् ॥

Yadagre caanubandhe ca sukham mohanamaatmanah;

Nidraalasyapramaadottham tattaamasamudaahritam.

Yat agre ca anubandhe ca sukham mohanam aatmanah;

Nidraa aalasya pramaadottham tat taamasam udaahritam.

यत् (जो {सुख}) अग्रे (आरम्भ में) च (और) अनुबन्धे (अन्त में) च (भी) आत्मनः (मन-बुद्धि को) मोहनं (मोहित करने वाला) {तथा} निद्रालस्यप्रमादोत्थं (निद्रा, आलस्य और प्रमाद से उत्पन्न हुआ है), तत् सुखम् (वह सुख) तामसं (तामसिक) उदाहृतम् (कहा गया है)।

Yat (That {happiness} which) *mohanam* (perplexes) *aatmanah* (the mind and intellect) *agre* (in the beginning) *ca* (and) *anubandhe* (in the end) *ca* (as well) {and} *nidraa aalasya pramaadottham* (is born of sleep, sloth and illusion), *tat sukham* (that/such happiness) *udaahritam* (is said to be) *taamasam* (in the mode of ignorance).

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ 18/40

न तत् अस्ति पृथिव्याम् वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वम् प्रकृतिजैः मुक्तम् यत् एभिः स्यात् त्रिभिः गुणैः ॥

Na tadasti prithivyaam vaa divi deveshu vaa punah;

Sattvam prakritijairmuktam yadebhih syaattribhirgunaih.

Na tat asti prithivyaam vaa divi deveshu vaa punah;

Sattvam prakritijaih muktam yat ebhih syaat tribhih gunaih.

प्रकृतिजैः (स्वभाव से उत्पन्न हुए) एभिः (इन) त्रिभिः (तीनों) गुणैः (गुणों से) मुक्तं (मुक्त) यत् (जो) स्यात् [हो], तत् (वह) सत्त्वं (प्राणी या पदार्थ) पृथिव्यां (पृथ्वी पर) वा (या) दिवि (आकाश में) वा (अथवा) देवेषु (देवताओं [के बीच स्वर्ग] में) [भी] न अस्ति (नहीं है)।

Na asti (There is no) *sattvam* (being or thing) *prithivyaam* (anywhere on earth) *vaa* (or) *divi* (in sky) *vaa* (or) *deveshu* (amongst deities {in heaven}) *yat* (who is) *muktam* (free from) *ebhih* (these) *tribhih* (three) *gunaih* (modes/qualities) *prakritijaih* (born of Nature).

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परन्तप ।

कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ 18/41

ब्राह्मणक्षत्रियविशाम् शूद्राणाम् च परन्तप । कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैः गुणैः ॥

***Braahmanakshatriyavishaam shoodraanaam ca parantapa;
Karmaani pravibhaktaani svabhaavaprabhavairgunaih.***

*Braahmana kshatriya vishaam shoodraanaam ca parantapa;
Karmaani pravibhaktaani svabhaavaprabhavaih gunaih.*

परंतप (हे कामादिक शत्रुओं को तपाने वाले!) **ब्राह्मणक्षत्रियविशां** (ब्राह्मण, {देव}, क्षत्रिय, वैश्य) **च** (और) **शूद्राणां** (शूद्रों के) **कर्माणि** (कर्म) {अनादिनिश्चित चतुर्युगी में} **स्वभावप्रभवैः** (आत्म-भाव से उत्पन्न हुए) **गुणैः** (गुणों द्वारा) **प्रविभक्तानि** (प्रकृष्ट रूप से बँटे हुए हैं)।

Parantapa (O chastiser of enemies like lust and so on)! **Karmaani** (Actions {in the eternal four Ages}) **braahmana Kshatriya vishaam** (of Brahmins, {deities}, warriors, traders) **ca** (and) **shoodraanaam** (laboring class) **pravibhaktaani** (are distinguished) **gunaih** (according to the qualities/modes) **svabhaavaprabhavaih** (born of their spiritual nature/intent).

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।

ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ 18/42

शमः दमः तपः शौचम् क्षान्तिः आर्जवम् एव च ।

ज्ञानम् विज्ञानम् आस्तिक्यम् ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥

Shamo damastapah shaucam kshaantiraarjavameva ca;

Gyaanam vigyaanamaastikyam brahmakarma svabhaavajam.

Shamah damah tapah shaucam kshaantih aarjavam eva ca;

Gyaanam vigyaanam aastikyam brahmakarma svabhaavajam.

शमः (शांत भाव), **दमः** (इन्द्रियों का दमन), **तपः** (तप), **शौचं** (शुद्धता), **क्षान्तिः** (क्षमा), **आर्जवं** (सरलता), **ज्ञानं** (ईश्वरीय ज्ञान) **च** (और) **विज्ञानं** (योग, विशेष अनुभवयुक्त ज्ञान), **एव** (उसी तरह) **आस्तिक्यं** (आस्तिकता)—{ये अनादि निश्चित} **स्वभावजं** (आत्मभाव से उत्पन्न हुए) **ब्रह्मकर्म** (ब्राह्मण धर्म की आत्माओं के सतयुगी स्वाभाविक गुण) कर्म हैं)।

Shamah (Peacefulness nature), **damah** (restraint of senses), **tapah** (penance), **shaucam** (purity), **kshaantih** (forgiveness), **aarjavam** (simplicity), **gyaanam** (Godly knowledge) **ca** (and) **vigyaanam** (yog, especially experience-imbibed knowledge), **eva** (in the same way) **aastikyam** (detachment) —{these are the eternally fixed} **brahmakarma** (actions {dominated by the Golden Aged natural quality of souls} of Brahmin {religion}) **svabhaavajam** (born of their spiritual nature/intent).

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।

दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ 18/43

शौर्यम् तेजः धृतिः दाक्ष्यम् युद्धे च अपि अपलायनम् ।

दानम् ईश्वरभावः च क्षात्रम् कर्म स्वभावजम् ॥

Shauryam tejo dhritirdaakshyam yuddhe caapyapalaayanam;

Daanameeshvarabhaavashca kshaatram karma svabhaavajam.

Shauryam tejah dhritih daakshyam yuddhe ca api apalaayanam;

Daanam eeshvarabhaavah ca kshaatram karma svabhaavajam.

शौर्य (शूरवीरता), तेजः (तेज), धृतिः {महाआपत्ति में भी आत्मगुणों को} (धारण करने की शक्ति) दाक्ष्यं (दक्षता—कुशलता) च (तथा) {भयंकर मायावी} युद्धे (युद्ध में) अपि (भी) अपलायनं (न भागना), दानं (दान) च (और) ईश्वरभावः (प्रभुत्व—स्वामित्व)—[ये] क्षात्रं {त्रितायुगी} {क्षत्रियों के} स्वभावजं {अनादि निश्चित} (स्वभाव से उत्पन्न हुए) कर्म (गुण—कर्म) हैं।

Shauryam (Valor), *tejah* (splendor), *dhritih* (fortitude {to hold onto the spiritual virtues even during great adversities}), *daakshyam* (dexterity-resourcefulness) *ca* (and) *api* (also) *apalaayanam* (not fleeing) *yuddhe* (from {ferocious} battle {of *Maya*}), *daanam* (charity) *ca* (and) *eeshvarabhaavah* (lordliness-leadership) – {these are} *karma* (the qualities - actions) *svabhaavajam* (arising from the {eternally fixed} quality) *kshaatram* (of {Silver Aged} warriors/*Kshatriyas*).

कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।

परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ 18/44

कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यम् वैश्यकर्म स्वभावजम् । परिचर्यात्मकम् कर्म शूद्रस्य अपि स्वभावजम् ॥

Krishigaurakshyavaanijyam vaishyakarma svabhaavajam;

Paricaryaاتمकम् karma shoodrasyaapi svabhaavajam.

Krishi gaurakshyavaanijyam vaishyakarma svabhaavajam;

Paricaryaاتمकम् karma shoodrasya api svabhaavajam.

कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं (खेती, पशुओं की रक्षा और व्यापार) {आदि—अनादि निश्चित} स्वभावजं (स्वभाव से उत्पन्न हुए) वैश्यकर्म {द्विपरयुगी} (वैश्यों के कर्म हैं) {और} परिचर्यात्मकं {इन सबकी} (नौकरी—चाकरी से सम्बंधित) शूद्रस्य {कलियुगी} (शूद्र के) अपि (भी) स्वभावजं {अनादि निश्चित} (आत्म—भाव से उत्पन्न हुए) कर्म (कर्म हैं) । → भये वर्ण शंकर सबै (तुलसीदास)

Krishi gaurashyavaanijyam (Agriculture, animal rearing and trade/business) *vaishyakarma* (are the actions of *Vaishyas*) *svabhaavajam* (born of their {eternally fixed} quality) {and} *paricaryaاتمकम्* (labor and service) {to all of them / other classes} *api* (are also) *karma* (the actions) *svabhaavajam* (born of {eternally fixed} spiritual quality) *shoodrasya* (of {Iron Aged} *Shudras*). → भये वर्ण शंकर सबै (तुलसीदास)

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।

स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ॥ 18/45

स्वे स्वे कर्मणि अभिरतः संसिद्धिम् लभते नरः । स्वकर्मनिरतः सिद्धिम् यथा विन्दति तत् शृणु ॥

Sve sve karmanyabhiratah samsiddhim labhate narah;

Svakarmaniratah siddhim yathaa vindati tacchrinu.

Sve sve karmani abhiratah samsiddhim labhate narah;

Svakarmaniratah siddhim yathaa vindati tat shrinu.

स्वे स्वे (अपने—2) कर्मणि (कर्मों में) अभिरतः (निरंतर लगा हुआ) नरः (मनुष्य) संसिद्धिं (सम्पूर्ण सिद्धि—मुक्ति—जीवनमुक्ति को) लभते (पा लेता है) । स्वकर्मनिरतः (अपने कर्म में अच्छी तरह लगा हुआ) {व्यक्ति} यथा (जिस प्रकार) सिद्धिं (दुःखों से मुक्ति रूप सिद्धि को) विन्दति (पाता है), तत् (उसे) शृणु (सुन) । *Narah* (A person) *abhiratah* (constantly engaged) *sve sve* (in his respective/own) *karmani* (occupation/work/duty), *labhate* (attains) *samsiddhim* (complete accomplishment/perfection – liberation – liberation in life). *Shrinu* (Hear) {from Me} *yathaa* (how) {a person}

svakarmaniratah (well engaged in his duties), *vindati* (attains) *siddhim* (accomplishment/perfection in the form of liberation from sorrows).

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।

स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥ 18/46

यतः प्रवृत्तिः भूतानाम् येन सर्वम् इदम् ततम् । स्वकर्मणा तम् अभ्यर्च्य सिद्धिम् विन्दति मानवः ॥

Yatah pravrittirbhootaanaam yena sarvamidam tatam;

Svakarmanaa tamabhyarcya siddhim vindati maanavah.

Yatah pravrittih bhootaanaam yena sarvam idam tatam;

Svakarmanaa tam abhyarcya siddhim vindati maanavah.

{कल्पान्तकालीन चतुर्युगी के अंत में} यतः (जिस {रुद्र ज्ञान यज्ञ पिता} से) भूतानां (जड़—चेतन भूतसमुदाय की) प्रवृत्तिः (उत्पत्ति, चेष्टा आदि क्रिया) {होती हैं और} येन (जिस {यज्ञ पिता} से) इदं (यह) सर्वं (सारा {जगत् बीज से वृक्ष की तरह}) ततं (विस्तृत हुआ है), तं (उस {यज्ञ पिता} की) स्वकर्मणा (अपने स्वाभाविक कर्म से) अभ्यर्च्य (रुबरु अर्चना करके) मानवः (मनुष्य) सिद्धिं {दुःखों से मुक्ति रूप} (सिद्धि को) विन्दति (पाता है) ।

{At the end of the *Kalpa*/Cycle, at the end of the four Ages} *yatah* ({the father of *Rudra* sacrifice of knowledge} from whom) *pravrittih* (the creation, sustenance and so on) *bhootaanaam* (of all the sentient and insentient entities) {are carried out}, *yena* ({that father of sacrifice} from whom) *idam* (this) *sarvam* (entire {world}) *tatam* (has expanded/pervaded) {like a tree from a seed}, *abhyarcya* (by worshipping) *tam* (that {father of sacrifice}) *svakarmanaa* (through one's own duties) *maanavah* (one / man) *vindati* (attains) *siddhim* (perfection/accomplishment {in the form of liberation from sorrows}).

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।

स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ 18/47

श्रेयान् स्वधर्मः विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् । स्वभावनियतम् कर्म कुर्वन् न आप्नोति किल्बिषम् ॥

Shreyaansvadharmo vigunah paradharmaatsvanushtithaat;

Svabhaavaniyatam karma kurvannaapnoti kilbisham.

Shreyaan svadharmah vigunah paradharmaat svanushtithaat;

Svabhaavaniyatam karma kurvan na aapnoti kilbisham.

परधर्मात् (जड़ प्रकृति के धर्म से) विगुणः (विरुद्ध गुण वाला) स्वधर्मः (आत्मा का धर्म) सु+अनुष्ठितात् (सुखपूर्वक पालन करने के कारण) श्रेयान् (अधिक श्रेष्ठ है) । {अनादिनिश्चित} स्वभावनियतं (आत्म—भाव द्वारा {पहले से} नियत किया हुआ) कर्म (कर्म) कुर्वन् (करता हुआ) {पुरुष} किल्बिषं (पाप का) न आप्नोति (भागी नहीं बनता) ।

Shreyaan (Better is) *svadharmah* (the religion of soul) *su+anushtithaat* (because it can be happily followed) *vigunah* (contrary to) *paradharmaat* (the religion of the insentient nature). *Kurvan* (While doing) *karma* (one's innate duties/actions/work) *svabhaavaniyatam* ({already} ordained on the basis of the quality of soul), {a person} *na aapnoti* (does not incur) *kilbisham* (sin).

सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।

सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ 18/48

सहजम् कर्म कौन्तेय सदोषम् अपि न त्यजेत् । सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेन अग्निः इव आवृताः ।।

Sahajam karma kaunteya sadoshamapi na tyajet;

Sarvaarambhaa hi doshena dhoomenaagnirivaavritaah.

Sahajam karma kaunteya sadosham api na tyajet;

Sarvaarambhaa hi doshena dhoomena agnih iva aavritaah.

कौन्तेय (हे कुन्ती पुत्र!) **सहजं** (सहज) **कर्म** (कर्म) **सदोषं** (दोषयुक्त हो) **अपि** (तो भी) **न त्यजेत्** (नहीं त्यागना चाहिए); **हि** (क्योंकि) **धूमेन** (धुएँ से) **अग्निः** (अग्नि की) **इव** (तरह) **सर्वारम्भाः** (सभी [सांसारिक] कर्म) **दोषेण** (दोष से) **आवृताः** (ढके हुए हैं) ।

• सब धंधों में है नुकसान सिवाय एक ईश्वरीय धंधे के । (मु.ता.....)

Kaunteya (O son of *Kunti*)! **Na tyajet** (One should not be given up) **sahajam** (an easy / one's innate) **karma** (work/duty/action/occupation) **api** (even though) **sadosham** (it contains fault/evil/imperfection); **hi** (because) **sarvaarambhaah** (all {wordly} actions) **aavritaah** (are covered) **doshena** (by fault/evil/imperfection) **iva** (just as) **agnih** (fire) **dhoomena** (by smoke).

• There is loss in all occupations except one Godly service.

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।

नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां सन्न्यासेनाधिगच्छति ॥ 18/49

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः । नैष्कर्म्यसिद्धिम् परमाम् संन्यासेन अधिगच्छति ।।

Asaktabuddhih sarvatra jitaatmaa vigatasprihah;

Naishkarmyasiddhim paramaam sannyaasenaadhigacchati.

Asaktabuddhih sarvatra jitaatmaa vigatasprihah;

Naishkarmyasiddhim paramaam sannyaasena adhigacchati.

सर्वत्र (सबमें) **असक्तबुद्धिः** (आसक्ति रहित बुद्धि वाला), **जितात्मा** {मन-बुद्धि रूपी} (आत्मा को जीतने वाला) {और} **विगतस्पृहः** (तृष्णाहीन) {व्यक्ति} **सन्न्यासेन** {लौकिक कर्मों के} (समुचित त्याग द्वारा) **परमां** (परम श्रेष्ठ), **नैष्कर्म्यसिद्धिं** {जहाँ कोई कर्म करना शेष न रहे, ऐसी बैकुण्ठ रूप} (नैष्कर्म्य सिद्धि को) **अधिगच्छति** (प्राप्त करता है) ।

Asaktabuddhih (He whose intellect is unattached) **sarvatra** (from everywhere), **jitaatmaa** (who is conqueror of soul {i.e. the mind and intellect}) {and} **vigatasprihah** (is free from desires), {that/such person}, **sannyaasena** (by complete renunciation {of worldly actions}), **adhigacchati** (attains) **paramaam** (highest) **naishkarmyasiddhim** (perfection of actionlessness / freedom from action / freedom from reaction {in the form of paradise, where no action remains to be performed}).

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।

समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ 18/50

सिद्धिम् प्राप्तः यथा ब्रह्म तथा आप्नोति निबोध मे ।

समासेन एव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ।।

Siddhim praapto yathaa brahma tathaapnoti nibodha me;

Samaasenaiva kaunteya nishthaa gyaanasya yaa paraa.

*Siddhim praaptah yathaa brahma tathaa aapnoti nibodha me;
Samaasena eva kaunteya nishthaa gyaanasya yaa paraa.*

कौन्तेय (हे कुन्ती माता के पुत्र!) सिद्धिं प्राप्तः {जीवनमुक्त रूप} (सफलता—प्राप्त व्यक्ति) यथा (जिस रीति) ब्रह्म (ब्रह्मलोक को) आप्नोति (प्राप्त करता है), तथा (उसी तरह) ज्ञानस्य (ज्ञान की) या (जो) परा निष्ठा (पराकाष्ठा—सर्वोच्च स्थिति है), {उसे} मे (मेरे से) समासेन (संक्षेप में) एव (ही) निबोध (सुन)।

Kaunteya (O son of mother *Kunti*)! *Nibodha* (Hear) *me* (from Me) *samaasena eva* (only briefly) *yathaa* (the process through which) *siddhim praaptah* (a person, having attained accomplishment {in the form of liberation in life}), *aapnoti* (attains) *brahma* (the Supreme Abode) {and} *tathaa* (in the same way) *yaa* (that which is) *paraa nishthaa* (the apex - highest stage) *gyaanasya* (of knowledge).

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ 18/51
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तः धृत्या आत्मानम् नियम्य च ।
शब्दादीन् विषयान् त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥

*Buddhyaa vishuddhayaa yukto dhrityaatmaanam niyamy ca;
Shabdaadeenvishayaanstyaktvaa raagadveshau vyudasya ca.
Buddhyaa vishuddhayaa yuktah dhrityaa aatmaanam niyamy ca;
Shabdaadeen vishayaan tyaktvaa raagadveshau vyudasya ca.*

विशुद्धया {राजयोग से} (विशेष शुद्ध की हुई) {निर्विकारी} बुद्ध्या (बुद्धि से) युक्तः {ईश्वरीय स्मृति में लगा हुआ} {व्यक्ति} धृत्या (धैर्यपूर्वक) आत्मानं (अपने मन को) नियम्य (नियमित करके) शब्दादीन् (शब्द—रूप—रस आदि) विषयान् (विषयों को) त्यक्त्वा (त्याग कर) च (और) रागद्वेषौ (राग—द्वेष को) व्युदस्य (छोड़कर), {A person} *yuktah* (who is engaged in Godly remembrance) *buddhyaa* (with {a viceless} intellect) *vishuddhayaa* (especially purified {through *Raajayoga*}), {he} *dhrityaa* (by patiently) *niyamy* (restraining/regulating/controlling) *aatmaanam* (his mind and intellect), *tyaktvaa* (by turning away from) *vishayaan* (subjects of senses) *shabdaadeen* (like sound-form-taste and so on) *ca* (and) *vyudasya* (by giving up) *raagadveshau* (attraction and aversion),

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ 18/52
विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः । ध्यानयोगपरः नित्यम् वैराग्यम् समुपाश्रितः ॥

*Viviktasevee laghvaashee yatavaakkaayamaanasah;
Dhyaanayogaparo nityam vairaagyam samupaashritah.
Viviktasevee laghvaashee yatavaakkaayamaanasah;
Dhyaanayogaparah nityam vairaagyam samupaashritah.*

विविक्तसेवी (एकान्तप्रिय), लघ्वाशी (अल्पाहारी), यतवाक्कायमानसः (मनसा—वाचा—कर्मणा को मर्यादित करके) नित्यं (नित्य) ध्यानयोगपरः (विचार—सागर—मंथन और योग परायण हुआ) वैराग्यं {पुरानी भस्म होने वाली कलियुगी दुनिया से} (वैराग्य भाव का) समुपाश्रितः (सम्पूर्ण आश्रय लेने वाला है) {और}

viviktasevee (he who relishes solitude), *laghvaashee* (who eats lightly / but little), {he} *yatavaakkaayamaanasah* (having restrained his mind, speech and actions), *nityam* (always) *dhyaanayogaparah* (engrossed in churning the sea of thoughts and remembrance), *samupaashritah* (takes complete refuge) *vairaagyam* (in dispassion {from the old Iron Aged world about to be burnt}) {and}

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।

विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ 18/53

अहंकारम् बलम् दर्पम् कामम् क्रोधम् परिग्रहम् । विमुच्य निर्ममः शान्तः ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

Ahankaaram balam darpam kaamam krodham parigraham;

Vimucya nirmamah shaanto brahmabhooyaaya kalpate.

Ahankaaram balam darpam kaamam krodham parigraham;

Vimucya nirmamah shaantah brahmabhooyaaya kalpate.

अहंकारं (अहंभाव), बलं [विकारी] (बल), दर्पं (घमंड), कामं-क्रोधं (काम-क्रोध) {और} परिग्रहं ('यह चाहिए-वह चाहिए' आदि संग्रह वृत्ति को) विमुच्य (विशेष रूप से छोड़कर) निर्ममः (ममताहीन), शान्तः (शांतचित्त हुआ) {व्यक्ति} ब्रह्मभूयाय (ब्रह्मलोक से सर्वप्रथम उत्पन्न होने के लिए) कल्पते (समर्थ है)।

Vimucya (Having especially renounced) *ahankaaram* (egotism), *balam* ({vicious} strength), *darpam* (haughtiness), *kaamam krodham* (lust - anger) {and} *parigraham* ('I want this- I want that' and so on covetousness), *shaantam* (a tranquil {person}) *nirmamah* (who is free from selfishness / false proprietorship), *kalpate* (is fit) *brahmabhooyaaya* (to be the first one to originate from the Supreme Abode).

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ 18/54

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति । समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिम् लभते पराम् ॥

Brahmabhootah prasannaatmaa na shocati na kaangkshati;

Samah sarveshu bhooteshu madbhaktim labhate paraam.

Brahmabhootah prasannaatmaa na shocati na kaangkshati;

Samah sarveshu bhooteshu madbhaktim labhate paraam.

ब्रह्मभूतः (ब्रह्मलोक से उत्पन्न हुआ) प्रसन्नात्मा (प्रसन्न मन वाला) {ब्राह्मण} न शोचति (न शोक करता है), न काङ्क्षति (न {सांसारिक} आकांक्षा करता है) {और} सर्वेषु (सब) भूतेषु (प्राणियों में) समः (समान) {दृष्टि वाला} परां मद्भक्तिं (मेरी परम भक्ति-भावना का) लभते (लाभ लेता है)।

Brahmabhootah (Having originated from the Supreme Abode), *prasannaatmaa* (a cheerful minded) {*Brahmin*} *na shocati* (neither grieves) *na kaangkshati* (nor desires {for any worldly possession}) {and} *sarveshu* ({seeing} all the living beings) *samah* (equally), {he} *labhate* (enjoys/attains) *paraam madbhaktim* (the feeling of supreme devotion to Me).

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।

ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥ 18/55

भक्त्या माम् अभिजानाति यावान् यः च अस्मि तत्त्वतः ।

ततः माम् तत्त्वतः ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥

***Bhaktyaa maamabhijaanaati yaavaanyashcaasmi tattvatah;
Tato maam tattvato gyaatvaa vishate tadanantaram.***

*Bhaktyaa maam abhijaanaati yaavaan yah ca asmi tattvatah;
Tatah maam tattvatah gyaatvaa vishate tadanantaram.*

ततः (तत्पश्चात्) {वह ब्राह्मण उस} **भक्त्या** (ईश्वरीय भक्ति-भावना द्वारा), {में} **यः** (जो) **च** (और) **यावान्** (जैसा) **अस्मि** (हैं) {वैसा ही} **मां** (मुझको) **तत्त्वतः** (यथार्थ रीति से) **अभिजानाति** (भली-भाँति जान जाता है) {और} **माम्** (मुझको) **तत्त्वतः** (यथार्थतः) **ज्ञात्वा** (समझकर) **तदनन्तरं** (बाद में) {विष्णुलोक में} **विशते** (प्रवेश करता है)।

Tatah (Thereafter), **bhaktyaa** (through {that} feeling of Godly devotion), {that *Brahmin*} **tattvatah** (truly) **abhijaanaati** (comes to know) **maam** (Me), **yah** (what) **ca** (and) **yaavaan asmi** (who I am); {and} **gyaatvaa** (having come to know) **maam** (Me) **tattvatah** (in truth), {he} **tadanantaram** (then) **vishate** (enters {the abode of *Vishnu*}).

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्द्वेषाश्रयः ।

मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ 18/56

सर्वकर्माणि अपि सदा कुर्वाणः मद्द्वेषाश्रयः। मत्प्रसादात् अवाप्नोति शाश्वतम् पदम् अव्ययम्।।

***Sarvakarmaanyapi sadaa kurvaano madvyapaashrayah;
Matprasaadaatavaapnoti shaashvatam padamavyayam.***

*Sarva karmaani api sadaa kurvaanah madvyapaashrayah;
Matprasaadaat avaapnoti shaashvatam padam avyayam.*

सदा (सदा) **मद्द्वेषाश्रयः** (मेरा ही विशेष आश्रय लेने वाला) **सर्वकर्माणि** (सब कर्मों को) **कुर्वाणः** (करता हुआ) **अपि** (भी) **मत्प्रसादात्** (मेरी प्रसन्नता से) **शाश्वतं** (चिरकालीन) **अव्ययं** (अविनाशी) {विष्णु रूप परम्} **पदं** (पद को) **अवाप्नोति** (पाता है)।

Api (Even while) **kurvaanah** (performing/doing) **sarva karmaani** (all actions/duties/work), **sadaa madvyapaashrayah** (he who always takes refuge in Me), **avaapnoti** (attains) **shaashvatam** (everlasting) **avyayam** (imperishable {*Vishnu* like supreme}) **padam** (status) **matprasaadaat** (by My grace/happiness).

चेतसा सर्वकर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्परः ।

बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ 18/57

चेतसा सर्वकर्माणि मयि सन्न्यस्य मत्परः। बुद्धियोगम् उपाश्रित्य मच्चित्तः सततम् भव।।

***Cetasaa sarvakarmaani mayi sannyasya matparah;
Buddhiyogamupaashritya maccittah satatam bhava.***

*Cetasaa sarvakarmaani mayi sannyasya matparah;
Buddhiyogam upaashritya maccittah satatam bhava.*

चेतसा (मन-बुद्धि पूर्वक) **सर्वकर्माणि** (सब कर्मों को) **मयि** (मेरे में) **सन्न्यस्य** (अर्पण करके) **मत्परः** (मेरे परायण हुआ), **बुद्धियोगं** (बुद्धियोग का) **उपाश्रित्य** (आधार लेकर) **सततं** (निरन्तर) **मच्चित्तः** (मेरे में चित्त लगाने वाला) **भव** (हो)।

Cetasaa (Mentally- intellectually) *sannyasya* (dedicting/offering) *sarvakarmaani* (all actions) *mayi* (to Me), *matparah* (devoted to Me), *bhava* (become the one to) *maccittah* (constantly fix your mind/consciousness on Me) *upaashritya* (by resorting to) *buddhiyogam* (the yog of discrimination/intellect).

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।

अथ चेत्त्वमहङ्कारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥ 18/58

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात् तरिष्यसि । अथ चेत् त्वम् अहंकारात् न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥

Maccittah sarvadurgaani matprasaadaattarishyasi;

Atha cettvamahankaaraanna shroshyasi vinangkshyasi.

Maccittah sarva durgaani matprasaadaat tarishyasi;

Atha cet tvam ahankaaraan na shroshyasi vinangkshyasi.

मच्चित्तः (मेरे में मन-बुद्धि लगाने वाला) मत्प्रसादात् (मेरी प्रसन्नता से) सर्वदुर्गाणि (सब विघ्नों रूपी दुर्गों की दीवारों को) तरिष्यसि (पार कर जाएगा) अथ (और) चेत् (यदि) त्वम् (तू) अहंकारात् (अहंकार के कारण) {मेरी बात} न श्रोष्यसि (नहीं सुनेगा) {तो} विनङ्क्ष्यसि (सर्वथा नष्ट हो जाएगा) ।

Maccittah (He who fixes his mind and intellect on Me), *tarishyasi* (overcomes) *sarva durgaani* (all obstacle-like walls of forts) *matprasaadaat* (by My grace/happiness) *atha* (and/but) *cet* (if) *ahankaaraat* (due to pride) *tvam* (you) *na shroshyasi* (do not listen) {to Me}, *vinangkshyasi* {you} (shall completely perish).

यदहङ्कारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।

मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ 18/59

यत् अहंकारम् आश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।

मिथ्या एषः व्यवसायः ते प्रकृतिः त्वाम् नियोक्ष्यति ॥

Yadahankaaramaashritya na yotsya iti manyase;

Mithyaisha vyavasaayaste prakritistvaam niyokshyati.

Yat ahankaaram aashritya na yotsya iti manyase;

Mithyaa eshah vyavasaayah te prakritih tvaam niyokshyati.

यत् (जो) अहंकारं (अहंकार का) आश्रित्य (आसरा लेकर) न योत्स्ये ('युद्ध नहीं करूँगा')—इति (ऐसा) {ही} मन्यसे (मानेगा), {तो} ते (तेरा) एषः (यह) व्यवसायः (सोचना) मिथ्या (व्यर्थ है); {क्योंकि} प्रकृतिः {तेरा अनादि निश्चित} (स्वभाव-आत्मभाव) त्वां (तुझको) नियोक्ष्यति {युद्ध में} (लगा देगा) ।

Yat (If) *aashritya* (due to) *ahankaaram* (pride) *manyase* (you think) *na yotsye* ('I shall not fight'), {then} *eshah* (this) *vyavasaayah* (resolve/thinking) *te* (of yours) *mithyaa* (is vain/useless); {because} *prakritih* {your eternally fixed} (nature/temperament – spiritual quality) *niyokshyati* (will drive) *tvaam* (you) {to fight/battle}.

स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।

कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥ 18/60

स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।

कर्तुम् न इच्छसि यत् मोहात् करिष्यसि अवशः अपि तत् ॥

Svabhaavajena kaunteya nibaddhah svena karmanaa;

Kartum necchasi yanmohaatkarihyasyavasho'pi tat.

Svabhaavajena kaunteya nibaddhah svena karmanaa;

Kartum na icchasi yat mohaata karishyasi avashah api tat.

कौन्तेय (हे कुन्ती माता के पुत्र!) स्वभावजेन {अनादि निश्चित} (स्वभाव से उत्पन्न हुए) स्वेन (अपने) कर्मणा (कर्म से) निबद्धः (बँधा हुआ) यत् (यदि) मोहात् (मूर्खतावश) कर्तुं (करने की) न इच्छसि (इच्छा नहीं करता है), तत् (तो) अपि (भी) अवशः (बरबस हुआ) करिष्यसि ({तू अवश्य} करेगा)।

Kaunteya (O son of mother *Kunti*)! ***Nibaddhah*** ({You are} bound) ***svena*** (by your) ***karmanaa*** (actions/work/duty/occupation) ***svabhaavajena*** (born of {eternally fixed} nature), ***yat*** (however if) ***mohaata*** (out of delusion/foolishness) ***na icchasi*** (you do not wish) ***kartum*** (to do/perform {that actions/work/duty/occupation}), ***tat api*** (even then) ***karishyasi*** ({you will certainly} do so) ***avashah*** (helplessly).

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ 18/61

ईश्वरः सर्वभूतानाम् हृद्देशे अर्जुन तिष्ठति। भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥

Eeshvarah sarvabhootaanaam hriddeshe'rajuna tishthati;

Bhraamayansarvabhootaani yantraaroodhaani maayayaa.

Eeshvarah sarvabhootaanaam hriddeshe arjuna tishthati;

Bhraamayana sarvabhootaani yantraaroodhaani maayayaa.

अर्जुन (हे सदभाग्य का अर्जन करने वाले!) {आज} सर्वभूतानां (सब प्राणियों के) हृद्देशे (हृदय में) ईश्वरः (ईश्वर) तिष्ठति {नंवार योगशक्ति स्वरूप से} (बैठा हुआ है) {और} यन्त्रारूढानि {चाक रूपी सृष्टि-चक्र अर्थात्} (यंत्र पर चढ़ाए हुए) {उन} सर्वभूतानि (सब प्राणियों को) मायया (माया द्वारा) भ्रामयन् (भ्रमित किया जा रहा है)।

Arjuna (O earner of good fortune)! {Today} ***Eeshvarah*** (God/Lord) ***tishthati*** (is sitting {in the form of power of remembrance}) ***hriddeshe*** (in the hearts) ***sarva bhootaanaam*** (of all living beings) {and} ***maayayaa*** (by illusion) ***bhraamayana*** (He is directing the wanderings) ***sarvabhootaani*** (of all the living beings) ***yantraaroodhaani*** ({who are} mounted on a machine {i.e. the world-cycle in the form of a revolving wheel}).

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ 18/62

तम् एव शरणम् गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत् प्रसादात् पराम् शान्तिम् स्थानम् प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥

Tameva sharanam gaccha sarvabhaavena bhaarata;

Tatprasaadaatparaam shaantim sthaanam praapsyasi shaashvatam.

Tam eva sharanam gaccha sarvabhaavena bhaarata;

Tat prasaadaat paraam shaantim sthaanam praapsyasi shaashvatam.

भारत (हे भारत!) सर्वभावेन (समग्र भाव से) तम्+एव (उस {शिव ईश्वर की} ही) शरणं (शरण) गच्छ (ले)। तत्प्रसादात् (उसकी प्रसन्नता से) परां (परम) शान्तिं (शान्ति) {और} शाश्वतं (चिरकालीन) स्थानं (विष्णु रूप परम पद को) प्राप्स्यसि (प्राप्त करेगा)।

Bhaarata (O scion of *Bharata*)! *Sarvabhaavena* (With all your being), *gaccha* (take) *sharanam* (shelter) *tam eva* (in Him {Lord *Shiv*} alone). *Tat prasaadaat* (By His grace), *praapsyasi* (you shall attain) *paraam* (supreme) *shaantim* (peace) {and} *shaashvatam* (everlasting) *sthaanam* (supreme status in the form of *Vishnu*).

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथैच्छसि तथा कुरु ॥ 18/63
इति ते ज्ञानम् आख्यातम् गुह्यात् गुह्यतरम् मया ।
विमृश्य एतत् अशेषेण यथा इच्छसि तथा कुरु ॥

Iti te gyaanamaakhyaatam guhyaadguhyataram mayaa;
Vimrishyaitadasheshena yathecchasi tathaa kuru.

Iti te gyaanam aakhyaatam guhyaat guhyataram mayaa;
Vimrishya etat asheshena yathaa icchasi tathaa kuru.

इति (इस प्रकार) गुह्यात् (गुप्त से) {भी} गुह्यतरं (अत्यन्त गुप्त) ज्ञानं {एडवांस} (ज्ञान) मया (मैंने) ते (तुझे) आख्यातं (कहा है)। एतत् (इस पर) अशेषेण (पूरी तरह) विमृश्य (विचार-सागर-मंथन करके) यथा (जैसा) इच्छसि (चाहे) तथा (वैसा) कुरु (कर)।

Iti (Thus) *mayaa* (I have) *aakhyaatam* (declared) *te* (to you) *gyaanam* (the {advance} knowledge) *guhyataram* (that is {still} more secret/confidential) *ghyaat* (than all secrets). *Vimrishya* (Ponder) *etat* (over it) *asheshena* (deeply), *tathaa kuru* (and then do) *yathaa* (as) *icchasi* (you wish).

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ 18/64

सर्वगुह्यतमम् भूयः शृणु मे परमम् वचः । इष्टः असि मे दृढम् इति ततः वक्ष्यामि ते हितम् ॥

Sarvaguhyatamam bhooyah shrinu me paramam vacah;
Ishto'si me dridhamiti tato vakshyaami te hitam.

Sarvaguhyatamam bhooyah shrinu me paramam vacah;
Ishtah asi me dridham iti tatah vakshyaami te hitam.

भूयः (फिर से) मे (मेरे) सर्वगुह्यतमं (सबसे अधिक रहस्यमय) {और} परमं (परमोत्कृष्ट) वचः (वचनों को) शृणु (सुन); {क्योंकि तू} मे (मेरा) दृढं (अत्यन्त) इष्टः (प्रिय) असि (है); इति (इसलिए) ते (तेरी) हितं (भलाई की बात) वक्ष्यामि (बताता हूँ)।

Bhooyah (Once again) *shrinu* (listen to) *me* (My) *sarvaguhyatamam* (most confidential) {and} (top drawer) *vacah* (words); {because} *asi* ({you} are) *dridha* (very) *ishtah* (dear) *me* (to Me), *iti* (therefore) *vakshyaami* (I am telling) *hitam* (what is beneficial) *te* (for you).

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ 18/65

मन्मना भव मद्भक्तः मद्याजी माम् नमस्कुरु । माम् एव एष्यसि सत्यम् ते प्रतिजाने प्रियः असि मे ॥

Manmanaa bhava madbhakto madyaajee maam namaskuru;
Maamevaishyasi satyam te pratijaane priyo'si me.

*Manmanaa bhava madbhaktah madyaajee maam namah kuru;
Maam eva eshyasi satyam te pratijaane priyah asi me.*

{हि अर्जुन तू} **मन्मनाः** (मेरे में मन लगाने वाला), **मद्भक्तः** (मुझे भजने वाला) {और} **मदयाजी** (मेरे प्रति कर्मों की यज्ञसेवा करने वाला) **भव** (बन जा)। **मां** (मेरे प्रति) **नमः** (नमस्कार) **कुरु** (कर), {इससे तू} **मां** (मुझे) **एव** (अवश्य) **एष्यसि** (पा लेगा)। {में} **ते** (तेरे से) **सत्यं** (सत्य) **प्रतिजाने** (प्रतिज्ञा करता हूँ) {कि तू} **मे** (मुझे) **प्रियः** (प्रिय) **असि** (है)।

{O Arjuna} **bhava** (be the one to) **manmanaa** (fix your mind in Me), **madbhaktah** (worship/remember Me) {and} **madyaajee** (offer yagya-service of actions to Me). **Namah kuru** (Bow down) **maam** (to/before Me), {by this, you will} **eva** (certainly) **eshyasi** (attain) **me** (Me). {I} **satyam** (truly) **pratijaane** (promise) **te** (you) {that/for} **asi** {you} (are) **priyah** (dear) **me** (to Me).

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ 18/66

सर्वधर्मान् परित्यज्य माम् एकम् शरणम् व्रज । अहम् त्वा सर्वपापेभ्यः मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

Sarvadharmaanparityajya maamekam sharanam vraja;

Aham tvaa sarvapaapebhyo mokshayishyaami maa shucah.

Sarva dharmaan parityajya maam ekam sharanam vraja;

Aham tvaa sarva paapebhyah mokshayishyaami maa shucah.

सर्वधर्मान् {मठ—पंथ सम्प्रदायादि दैहिक दिखावे वाले} (सब {हिन्दू—मुस्लिमादि} धर्मों को) **परित्यज्य** (परित्याग करके) **एकम्** (एक) **मां** (मुझ {निराकार स्टेज वाले शिव—शंकर} की) **शरणं** (शरण में) **व्रज** (जा)। **अहं** (मैं) **त्वा** (तुझे) **सर्वपापेभ्यः** (सब पापों से) **मोक्षयिष्यामि** (मुक्त कर दूँगा)। {तू} **मा शुचः** (शोक मत कर)।

Parityajya (Abandoning) **sarva dharmaan** (all {Hindu-Muslim and so on} religions {based upon outer gaudery of communal sects and factions}), **sharanam** (surrender) **maam** (unto Me {Shiv Shankar, who am situated in incorporeal stage}) **ekam** (alone). **Aham** (I) **mokshayishyaami** (shall liberate) **tvaa** (you) **sarva paapebhyah** (from all sins). **Maa shucah** (Do not grieve).

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ 18/67

इदम् ते न अतपस्काय न अभक्ताय कदाचन ।

न च अशुश्रूषवे वाच्यम् न च माम् यः अभ्यसूयति ॥

Idam te naatapaskaaya naabhaktaaya kadaacana;

Na caashushrooshave vaacyam na ca maam yo'bhyasooyati.

Idam te na atapaskaaya na abhaktaaya kadaacana;

Na ca ashushrooshave vaacyam na ca maam yah abhyasooyati.

अतपस्काय (जिसने कभी आत्मस्थिति रूप तप न किया हो), **अभक्ताय** (जो श्रद्धा—भक्ति भाव से रहित हो), **अशुश्रूषवे** (जिसमें यज्ञसेवा भाव न हो) **च** (और) **यः** (जो) **मां** (मेरी) **अभ्यसूयति** (निन्दा करता हो), {उसे} **इदं** (यह {ज्ञान}) **ते** (तू) **कदाचन** (कभी भी) **न वाच्यम्** (मत बताना)।

Te (You) **kadaacana na vaacyam** (must never impart) **idam** (this {knowledge}) {to him} **atapaskaaya** (who has never performed penance in the form of soul consciousness), **abhaktaaya**

(who lack faith and devotion), *ashushrooshave* (who does not render sacrificial service) *ca* (and) *yah* (to him who) *abhyasooyati* (condemns) *maam* (Me).

य इमं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ 18/68

य इमम् परमम् गुह्यम् मद्भक्तेषु अभिधास्यति ।

भक्तिम् मयि पराम् कृत्वा माम् एव एष्यति असंशयः ॥

Ya imam paramam guhyam madbhakteshvabhidhaasyati;

Bhaktim mayi paraam kritvaa maamevaishyatyasamshayah.

Ya imam paramam guhyam madbhakteshu abhidhaasyati;

Bhaktim mayi paraam kritvaa maam eva eshyati asamshayah.

यः (जो {मनुष्य}) इमं (इस) परमं (परम) गुह्यं (रहस्यमय ज्ञान को) मद्भक्तेषु (मेरे भक्तों के बीच) अभिधास्यति (सुनाएगा), {वह} मयि (मेरी) परां (सबसे श्रेष्ठ) भक्तिं (याद) कृत्वा (करके) असंशयः (बिना किसी संशय के) मां (मुझे) एव (ही) एष्यति (प्राप्त करेगा) ।

Yah (He who) *abhidhaasyati* (imparts) *imam* (this) *paramam* (highly) *guhyam* (secret knowledge) *madbhakteshu* (amongst My devotees), {he} *kritvaa* (by being) *mayi* (in My) *paraam* (most elevated) *bhaktim* (remembrance), *asamshayah* (without doubt), *eshyati* (attains) *maam* (Me) *eva* (alone).

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ 18/69

न च तस्मात् मनुष्येषु कश्चित् मे प्रियकृत्तमः । भविता न च मे तस्मात् अन्यः प्रियतरः भुवि ॥

Na ca tasmaanmanushyeshu kashcinme priyakrittamah;

Bhavitaa na ca me tasmaadanyah priyataro bhuvi.

Na ca tasmaat manushyeshu kashcit me priyakrittamah;

Bhavitaa na ca me tasmaat anyah priyatarah bhuvi.

मनुष्येषु (मनुष्यों में) कश्चित् (कोई {भी}) मे (मेरा) तस्मात् (उससे) प्रियकृत्तमः ({अधिक} प्रिय कर्म करने वाला) न (नहीं है) च (और) भुवि (पृथ्वी भर में) मे (मुझे) तस्मादन्यः (उसके अलावा कोई दूसरा {व्यक्ति}) प्रियतरः (अधिक प्रिय) न भविता (नहीं होगा) ।

Manushyeshu (Among men) *kashcit na* (there is none) *priyakrittamah* (who does {more} loving service) *me* (to Me) *tasmaat* (than he), *na ca bhavitaa* (nor shall there be) *tasmaat anyah* (anyone else) *bhuvi* (on this earth) *priyatarah* (more dear) *me* (to Me).

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।

ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ 18/70

अध्येष्यते च य इमम् धर्म्यम् संवादम् आवयोः ।

ज्ञानयज्ञेन तेन अहम् इष्टः स्याम् इति मे मतिः ॥

Adhyeshyate ca ya imam dharmyam samvaadamaavayoh;

Gyaanayagyena tenaahamishtah syaamiti me matih.

Adhyeshyate ca ya imam dharmyam samvaadam aavayoh;

Gyaanayagyena tena aham ishtah syaam iti me matih.

यः (जो) {मनुष्य} आवयोः (हम दोनों {भक्त और भगवान} के) इमं (इस) धर्म्यं (धारण करने योग्य) संवादं (वार्तालाप का) अध्येष्यते (अध्ययन करेगा), तेन (उस) ज्ञानयज्ञेन (रुद्र ज्ञान यज्ञ के द्वारा) अहं (मैं) {उसका} इष्टः (प्रिय) स्याम् (बनूँगा), इति (ऐसी) मे (मेरी) मतिः (मान्यता है)।

Yah (He who) *adhyeshyate* (will study) *imam* (this) *samvaadam* (discussion/dialogue/conversation) *dharmyam* (worth inculcation) *aavayoh* (of ours {between devotee and God}), {by him} *aham* (I) *syaam* (will be) *ishtah* (loved/adored) *tena gyaanayagyena* (through that Rudra's sacrifice of knowledge); *iti* (such is) *me* (My) *matih* (belief).

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।

सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ 18/71

श्रद्धावान् अनसूयः च शृणुयात् अपि यः नरः ।

सः अपि मुक्तः शुभान् लोकान् प्राप्नुयात् पुण्यकर्मणाम् ॥

Shraddhaavaanasooyashca shrinuyaadapi yo narah;

So'pi muktah shubhaamlokaanpraapnuyaatpunyakarmanaam.

Shraddhaavaan anasooyah ca shrinuyaat api yah narah;

Sah api muktah shubhaan lokaan praapnuyaat punyakarmanaam.

यः (जो) श्रद्धावान् (श्रद्धावान) च (और) अनसूयः (ईर्ष्यारहित) नरः (मनुष्य) {इस ज्ञान को} अपि (केवल) शृणुयात् (सुन लेता है), सः (वह) अपि (भी) मुक्तः ({दुःखों से} मुक्त हुआ) पुण्यकर्मणां (पुण्यकर्मशाली {देवताओं} के) शुभान् (शुभ) लोकान् ♥ (लोकों को) प्राप्नुयात् (पा लेता है)। ♥ मेरे मुख से दो शब्द भी सुनने वाला स्वर्ग में अवश्य आएगा।

Api (Only) *shrunuyaat* (by hearing) {this knowledge}, *yah narah* (a person who) *shraddhaavaan* (is faithful) *ca* (and) *anasooyah* (non envious), *sah* (he) *api* (too), *muktah* (having been liberated {from sorrows}), *praapnuyaat* (attains) *shubhaan* (the propitious) *lokaan* ♥ (abodes) *punyakarmanaam* (of virtuous {deities}). ♥ He who listens even two words from My mouth, shall certainly reach heaven.

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।

कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रनष्टस्ते धनञ्जय ॥ 18/72

कच्चित् एतत् श्रुतम् पार्थ त्वया एकाग्रेण चेतसा । कच्चित् अज्ञानसंमोहः प्रनष्टः ते धनञ्जय ॥

Kaccidetacshrutam paartha tvayaikaagrena cetasa;

Kaccidagyaanasammohah pranashtaste dhananjaya.

Kaccit etat shrutam paartha tvayaa ekaagrena cetasa;

Kaccit agyaanasammohah pranashtah te dhananjaya.

पार्थ (हे पृथ्वीपति!) कच्चित् (क्या) त्वया (तूने) एकाग्रेण (एकाग्र) चेतसा (चित्त से) एतत् (यह {ज्ञान}) श्रुतम् (सुना?) धनञ्जय (हे ज्ञानधन जीतने वाले!) कच्चित् (क्या) ते अज्ञानसंमोहः (बेसमझी से उत्पन्न हुआ तेरा मोह) प्रनष्टः (पूर्णतः दूर हो गया है?)

Paartha (O Lord of earth)! *Kaccit* (Have) *tvayaa* (you) *shrutam* (heard) *etat* (this {knowledge}) *ekaagrena* (with one-pointed / concentrated) *cetasa* (mind)? *Dhananjaya* (O conqueror of

wealth of knowledge)! **Kaccit** (Has) **te** (your) **agyaanasammohah** (delusion born of ignorance) **pranashtah** (been fully dispelled)?

अर्जुन उवाच:- नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।

स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥ 18/73

नष्टः मोहः स्मृतिः लब्धा त्वत्प्रसादात् मया अच्युत ।

स्थितः अस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनम् तव ॥

Nashto mohah smritirlabdhaha tvatprasaadaanmayaacyuta;
Sthito'smi gatasandehah karishye vacanam tava.

Nashtah mohah smritih labdhaha tvatprasaadaat mayaa acyuta;
Sthitah asmi gata sandehah karishye vacanam tava.

अच्युत {ऊँची स्टेज से कभी} (नीचे न गिरने वाले हे परमेश्वर शिव!) त्वत्प्रसादात् {आपकी प्रसन्नता से} {मिरा} मोहः {मोह} नष्टः {नष्ट हो गया है}, स्मृतिः {अपनी आत्मा के विष्णु स्वरूप की} {स्मृति} लब्धा {प्राप्त हुई है} {और मैं} गतसंदेहः {निश्चयबुद्धि होकर} स्थितः अस्मि {स्थिर हो गया हूँ}। तव {आपकी} वचनं {आज्ञा का} करिष्ये {पालन करूँगा}।

Acyuta (O Supreme Lord, the infallible one {who never falls from the high stage})!
Tvatprasaadaat (By Your grace) {my} **mohah** (delusion) **nashtah** (has been destroyed), {I have} **labdhaha** (regained) **smritih** (the memory) {of my soul's Vishnu form} {and} **gatasandehah** (being firm-intellect) **sthitah asmi** (I have become resolute). **Karishye** (I will follow) **tava** (Your) **vacanam** (direction/instruction).

सञ्जय उवाच:- इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।

संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ 18/74

इति अहम् वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः। संवादम् इमम् अश्रौषम् अद्भुतं रोमहर्षणम् ॥

Ityaham vaasudevasya paarthasya ca mahaatmanah;
Samvaadamimamashraushamadbhutam romaharshanam.

Iti aham vaasudevasya paarthasya ca mahaatmanah;
Samvaadam imam ashrausham adbhutam romaharshanam.

इति {इस प्रकार} अहं {मैंने} वासुदेवस्य {ज्ञान धनदाता वसुदेव परमपिता शिव के पुत्र वासुदेव शंकर का} च {और} पार्थस्य {पृथ्वीपति} महात्मनः {महान् आत्मा रूपी अर्जुन का} अद्भुतं {आश्चर्यजनक} रोमहर्षणं {और} {रोंगटे खड़े करने वाले} इमं {इस} संवादं {संवाद को} अश्रौषम् {सुना है}।

Iti (Thus) **aham** (I have) **ashrausham** (heard) **imam** (this) **adbhutam** (wonderful) **samvaadam** (conversation), **romaharshanam** (which makes the hair stand on end), {between} **Vaasudevasya** (**Shankar** {**Vaasudeva**}) – the son of the bestower of knowledge Supreme Father **Shiv** {**Vasudeva**}) **ca** (and) **paarthasya** (the Lord of the earth) **mahaatmanah** (the high-souled **Arjun**).

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।

योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ 18/75

व्यासप्रसादात् श्रुतवान् एतत् गुह्यं अहं परम् ।

योगं योगेश्वरात् कृष्णात् साक्षात् कथयतः स्वयम् ॥

Vyaasaprasaadaacshrutavaanetadguhyamaham param;
Yogam yogeshvaraatkrisnaatsaakshaatkathayatah svayam.
Vyaasaprasaadaat shrutavaan etat guhyam aham param;
Yogam yogeshvaraatkrisnaat saakshaat kathayatah svayam.

व्यासप्रसादात् (व्यास अर्थात् प्रजापिता ब्रह्मा की प्रसन्नता से) एतत् (यह) गुह्यं (रहस्यमय) परम् (परमश्रेष्ठ) योगं (योग) स्वयं (स्वयं) साक्षात् (साक्षात्) कृष्णात् योगेश्वरात् {आत्मा रूपी गोपियों को और कामादिक शत्रुओं को} (आकृष्ट करने वाले योगेश्वर परमपिता शिव-शंकर द्वारा) कथयतः (कहते हुए) अहं (मैंने) श्रुतवान् (सुना है)।

Vyaasaprasaadaat (By the grace of *Vyaas* i.e. *Prajapita Brahma*) *aham* (I have) *shrutvaan* (heard) *saakshaat* (in person) *etat* (this) *guhyam* (secret/mysterious) *param* (supremely elevating) *yogam* (yog) *krisnaat yogeshvaraat* (from the attractor {of soul-like *gopis* and enemies like lust and so on} - the Lord of *yog*- the Supreme Father- *Shiv Shankar*) *svayam* (Himself) *kathayatah* (declaring it).

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।

केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ 18/76

राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य संवादम् इमम् अद्भुतम् । केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥

Raajansamsmritya samsmritya samvaadamimamadbhutam;
Keshavaarjunayoh punyam hrishyaami ca muhurmuhuh.
Raajan samsmritya samsmritya samvaadam imam adbhutam;
Keshavaarjunayoh punyam hrishyaami ca muhuh muhuh.

राजन् (हे पूंजीवादी राजा धृतराष्ट्र!) केशवार्जुनयोः (परमेश्वर शिव और पुरुषार्थ का अर्जन करने वाले अर्जुन के) इमं (इस) अद्भुतं (आश्चर्यजनक) च (और) पुण्यं (पवित्र) संवादं (वार्तालाप को) संस्मृत्य-संस्मृत्य (बार-2 स्मरण करके) {मैं} मुहुः मुहुः (पुनः पुनः) हृष्यामि (हर्षित हो रहा हूँ)

Raajaan (O capitalist king *Dhritaraashtra*)! *Samsmritya samsmritya* (Recalling over and over) *imam* (this) *adbhutam* (wonderful) *ca* (and) *punyam* (pure/holy/sacred) *samvaadam* (conversation) *keshavaarjunayoh* (between the Supreme Lord *Shiv* and the endeavoring *Arjun*), {I} *hrishyaami* (rejoice) *muhuh muhuh* (again and again)

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।

विस्मयो मे महान् राजन्हृष्यामि च पुनः पुनः ॥ 18/77

तत् च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपम् अत्यद्भुतं हरेः । विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ॥

Tacca samsmritya samsmritya roopamatyadbhutam hareh;
Vismayo me mahaan raajanhrishyaami ca punah punah.
Tat ca samsmritya samsmritya roopam atyadbhutam hareh;
Vismayah me mahaan raajan hrishyaami ca punah punah.

च राजन् (और हे राजन!) हरेः (शिवशंकर के) तत् (उस) अत्यद्भुतं (अत्यन्त आश्चर्यमय) रूपं {विराट} (रूप को) संस्मृत्य-संस्मृत्य (बार-2 याद करके) मे (मुझको) महान् (अत्यधिक) विस्मयः (विस्मय होता है) च (और) {मैं} पुनः पुनः (पुनः पुनः) हृष्यामि (हर्षित हो रहा हूँ)।

Ca raajan (And O king!) *Samsmritya samsmritya* (Remembering over and over again) *tat* (that) *atyadbhutam* (most wonderful) *roopam* {cosmic} (form) *hareh* (of *Shiv Shankar*), *me* (I am)

mahaan (extremely) *vismayah* (wonder-struck / thrilled) *ca* (and) {I} *hrishyaami* (rejoice) *punah punah* (again and again).

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।

तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ 18/78

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः । तत्र श्रीः विजयो भूतिः ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

Yatra yogeshvarah krishno yatra paartho dhanurdharah;

Tatra shreervijayo bhootirdhruvaa neetirmatirmama.

Yatra yogeshvarah krishnah yatra paartho dhanurdharah;

Tatra shree vijayo bhootih dhruvaa neetih matih mama.

यत्र (जहाँ) योगेश्वरः (योगियों के ईश्वर) कृष्णः (आत्माओं को आकृष्ट करने वाले परमपिता शिव) {हों और} यत्र (जहाँ) धनुर्धरः पार्थो (पुरुषार्थ रूपी धनुष धारणकर्ता विश्वनाथ शंकर) {हों}, तत्र (वहाँ) श्रीः {सरस्वती का अपर रूप} (लक्ष्मी), विजयः (विजय), भूतिः (ऐश्वर्य) {और} ध्रुवा (अटल) नीतिः (नीति) {होती है, ऐसा} मम मतिः (मेरा निश्चय है) ।

Yatra (Wherever) {there is} *yogeshvarah* (the Lord of *yogis*) *krishnah* (Supreme Father *Shiv*, the attractor of souls) {and} *yatra* (wherever) {there is} *dhanurdharah paartho* (*Shankar*, the wielder of *purushartha* like bow), *tatra* (there) {will also certainly be} *shreeh* (*Lakshmi* {the other form of *Sarasvati*}), *vijayah* (victory), *bhootih* (glory/opulence) {and} *dhruvaa* (firm) *neetih* (righteousness), {such} *mama matih* (is my conviction).

शब्दार्थ :-

WORD MEANING:-

आदित्य- (अदितेः अपत्यं-अदिति पुत्र अथात् सूर्य) । {जैसे:-10/21, 11/6}

Aaditya- (Sun, the son of *Aditi*). {eg. 10/12,11,16}

अनन्तं- (नास्ति अंतःगुणानामस्य)-जिसके गुणों का अंत नहीं है अर्थात् विष्णु । {जैसे:11/37,11/47}

Anantam- He whose virtues/qualities/merits. {eg. 11/37, 11/47}

अर्यमन्- (अर्यं-श्रेष्ठं मिमीते मा+कनिन-सूर्य) {जैसे:10/29}

Aryamaan- Sun. {eg. 10/29}

अश्वत्थं- (न श्वश्चिरं तिष्ठति) सृष्टिवृक्ष । {जैसे:-10/26, 15/1}

Ashvattham- The World Tree. {eg. 10/26, 15/1}

ब्रह्मं- (बृंहति वर्धते बृहं+मनिन्)-जो बड़े/वृद्ध रूप में माननीय है । {जैसे:-3/15}

Brahmam- He who is acknowledged/ recognized in bigger/elder form. { eg. 3/15}

देव- (दीव्यति आनंदेन क्रीडती वा अर्थात् आनंद से जो खेल खिलाता है वह)

-देवता । {जैसे:- 11/14, 11/15}

Deva- A diety who joyfully indulges others in play. {eg. 11/14, 11/15}

धेनु- (धीयते पीयते वत्सैः धेदु+नु+इच्च)-बच्चों के द्वारा जिसका दूध पीया जाता है । {जैसे:-10/28}

Dhenu- She whose milk is drunk/slurped by toddlers. {eg. 10/38}

गाण्डीव- (गाण्डि ग्रन्थिरस्यरस्ति)-वज्र की गांठ से बना हुआ पुरुषार्थ रूपी धनुष, जो प्रजापिता ब्रह्मा के पास रहा था । जगत् का संहार करने के लिए इसका निर्माण हुआ था और देवरक्षित था । {जैसे:-1/30}

Gaandeeva- A purushartha like bow, made of Vajra's knot, once possessed by Prajapita Brahma. It was created for the world's destruction and was safeguarded by the deities. {eg. 1/30}

हृषीकेश- इन्द्रियों रूपी घोड़ों के स्वामी। {जैसे:-1/15, 2/9}

Hrisheeksha- The lord of the horses in the form of senses. {eg.1/15, 2/9}

ईश्वर:- (ईश+वरच)-महादेव, कामदेव, चैतन्यात्मा। {जैसे:-4/6, 15/8}

Eeshvarah- The great diety, the diety of lust/desire, the sentient soul. {eg. 1/15, 2/9} **जनार्दन-** (जनैः+अर्घते-याच्यते पुरुषार्थ लाभाय)-परमेश्वर। {जैसे:-1/36}

Janaardana- Supreme Lord {eg. 1/36}

जयद्रथ- (जयत्+रथः अर्थात् जिसका रथ जय पाता हो)। {जैसे:-11/34}

Jayadratha- He whose chariot attains victory. {eg. 11/34}

कौन्तेय- (कुन्त्याः अपत्यं अर्थात् कुंती पुत्र अर्जुन)। {जैसे:-1/27, 2/14}

Kaunteya- Arjuna, the son of Kunti. {eg. 1/27, 2/14}

केशव- (केशाः प्रशस्ताः सन्त्यस्य)-जिसके ज्ञान के केश फैले हुए हैं अर्थात् परमेश्वर। {जैसे:-1/31, 2/54}

Keshava- He whose hair locks are spread open, i.e. the Supreme Lord. {eg. 1/31, 2/54}

कृष्ण- कर्षत्यरीन्-कर्षति+अरीन् महाप्रभाव शक्त्या अर्थात् जो शक्ति के महाप्रभाव से शत्रुओं को आकर्षित करती है। {जैसे:-1/28, 5/1}

Krishna- He who attracts enemies with/by the great effect of power. {eg. 1/28, 5/1}

कुन्ती- (अदिति-न दीयते खण्डयते ब्रह्मत्वात् इत्यदिति अर्थात् जो खंडित नहीं की जाती। 'भारतमाता' तस्याः पुत्री भारती-सरस्वती कुन्ती वा। {जैसे:-1/16}

Kunttee- She who cannot be fragmented. {eg. 1/16}

मधुसूदन- (मधु नामक काम विकार रूपी दैत्य को मारने वाले कामनाथ शिव, मधु-शराब, तमोगुण से पैदा हुआ दैत्य)। {जैसे:-1/35, 2/1}

Madhusoodana- (Shiv, the master of desire/lust, who kills the demon in the form of vice of lust named Madhu, madhu- wine, a demon born of the quality dominated by darkness) {eg. 1/35, 2/1}

मंत्र- (मन्त्र्यते, गुप्तं परिभाष्यते)-गुप्त बातचीत भाषणादि। {जैसे:-9/16}

Mantra- confidential conversation, speech and so on. {eg. 9/16}

नकुल- (नास्ति कुलं यस्य)-जो न पांडव कुल के हैं, न कुरु यादव कुल के, कभी उधर और कभी उधर, (इन्होंने पश्चिम दिशा पर विजय पाई थी और अत्यन्त सुंदर थे) {जैसे:-1/16}

Nakul- He who neither belongs to the clan of Pandavas, nor to the clan of Kauravas or Yadavas, at one moment he is here and the next moment he is there, (they had conquered the West-direction and were very good looking) {eg. 1/16}

नारद- (नारं परमात्मविषयकं ज्ञान ददाति)-परमात्म विषयक ज्ञान देने वाला अर्थात् नारद। {जैसे:-10/13, 10/26}

Naarada- He who gives knowledge related to God. {eg. 10/13, 10/26}

पंड- (पंडयति संचयति)-इकट्ठा करता है।

Panda- He who brings together.

पार्थ- पृथिव्याः ईश्वरः-पृथ्वी का शासनकर्ता। {जैसे:-1/25, 2/3}

Paartha- The ruler of the earth. {eg. 1/25, 2/3}

सहदेव- (सह दीव्यति, ब्रीडती वा)-जो परमात्मा के साथ ही खेलते हैं। {जैसे:-1/16}

Sahadeva- Those who play with the Supreme Soul alone. {eg. 1/16}

शाश्वतं— (सदाकाल रहने वाला)। {जैसे:—2/20, 18/62}

Shaashvatam- (Eternal) {eg. 1/41, 3/36}

वार्षीय— (वृष्णि वंश से उत्पन्न अर्थात् ज्ञानियों के कुल से उत्पन्न)—वृष्णि का अर्थ है—वर्षा करने वाला मेघ। {जैसे:—1/41, 3/36}

Vaarshneya- (Born in the clan of knowledgeable/lerned/wise ones) - *vrishni* means- cloud that brings rain. {eg. 1/41, 3/36}

वासुदेव— (धन सम्पत्ति दाता परमात्मा वसुदेव अर्थात् ज्ञानधन दाता का पुत्र) प्रजापिता ब्रह्मा। {जैसे:—7/19, 10/37}

Vaasudeva- (Son of the bestower of wealth and prosperity i.e. the wealth of knowledge) *Prajapita Brahma*. {eg. 7/19, 10/37}

विभुं— (वि=विशेष रूप से+भू भवनं वा)—विराट रूप में, विशेष रूप से प्रगट होता है। {जैसे:—10/12}

Vibhum- Cosmic form, revelation in a special form. {eg. 10/12}

विभूति— (विविधं भवति सृष्टिः+अनया)—जिससे विशेष प्रकार की सृष्टि उत्पन्न होती है। {जैसे:—10/7, 10/18}

Vibhooti- From whom a special type of creation comes into existence. {eg. 10/7, 10/18}

व्यास(वि+आस्)— जो वाणी चलाने के लिए विशेष रूप से बैठता है। {जैसे:-18/75}

Vyaasa- He who sits to especially to speak/ churn the ocean of knowledge. {eg. 18/75}

यातयामं— (गतः उपभोगेकालो यस्य तं)—जिसका उपभोग काल समाप्त हो चुका है।

Yaatayaamam- Something which has reached its expiry date. {eg. 17/10}

युधिष्ठिर— ((युधिः+स्थिरः)—धर्मयुद्ध में स्थिर रहने वाले ब्रह्मा—जो पांडवों में सबसे प्रधान हैं और धर्मराज कहे जाते हैं)। {जैसे:—1/16}

Yudhishtira- He who remains firm/stable in the religious battle- he was the chief amongst *Paandavs* and also called *Dharamaraj*. {eg. 1/16}